

Medgyesy S. Norbert

A theatrum sacrum elemei a Kájoni-Hymnarium nagypénteki paraliturgikus énekeiben¹

I. Bevezető kérdésselvetések és fő forrásaink

Medgyesy S. Norbert (Piliscsaba), művelődéstudomány-történész, habilitált egyetemi docens, a PPKE BTK Történelemelméleti Tanszék és a Boldog Özséb Szintársulat vezetője, az LFZE Népzene Tanszék tanára, az ELKH BTK ITI Régi Magyar Dráma Kutatócsoport tagja.

A budapesti Nemzeti Színház a Csíksomlyói Passió² színpadra állításának előzményeként 2016. május 7-én *Dráma és liturgia* címmel szakmai konferenciát rendezett.³ A hazai misztériumjáték-előadások 15–17. századi gyökerei, műfajközi összefüggései címmel megtartott előadásom több közös, liturgikus gyökerű műfaj összefüggését elemezte és mutatta be példákkal. Az előadásból jelen tanulmányomban a Kájoni-Hymnarium vonatkozó dramatikus énekeit emelem ki mint barokk kori és anyanyelvű láncszemeket a késő középkori devociós passiók, dramatikus prédikációk és a XVIII. századi sokszereplős, immár a templomtérből kikerült, szintén népnyelvű misztériumjátékok között.

A Kájoni János (1629–1687) által 1659 és 1677 között Csíksomlyón papírra vetett, 1040 oldalból álló *Hymnarium* (más néven *Latin-magyar versgyűjtemény*)⁴ páratlan szépségű és tartalmú kincsestára Csíksomlyó lelkeségének, liturgia-, irodalom-, színház-, zene- és kegyességtörténetének. A ferences tudós polihisztor, egyházzenesz és orgonaépítő kéziratában elsősorban himnuszok, szekenciák, hórásénekek, Mária-antifónák,⁵ latin kanciók, kisebb részben magyar

¹ Köszönöm Muckenhaupt Erzsébet könyvtörténész-muzeológusnak (Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda) és Márk (Vince) József ferences szerzetespapnak, a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára őrének, hogy e gyűjtemény kincseit számos esetben (1998–2001 között évente, valamint 2007-ben és 2010-ben) hosszabb ideig vizsgálhattam.

² Az előadásról készült kiadvány: *Csíksomlyói Passió* 2018.

³ A szimpózium zárásaként a piliscsabai PPKE BTK Boldog Özséb Szintársulat Barta Árpád rendezésében a Nemzeti Színházban bemutatta a hazai kegyességtörténet egyetlen Nagyboldogasszony-misztériumjátékát. A négy jelenetből álló, 33 szereplős, énekes előadás DVD-n megjelent: *Misztériumjáték Szűz Mária mennybeviteléről* (Csíksomlyó, XVIII. század), 2016; és látható az MMA Kiadó honlapján: <http://t.ly/dxYDM>.

⁴ KÁJONI János: *Latin-magyar versgyűjtemény* (Hymnarium), Csíksomlyó 1659–1677. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 3/5250. (A továbbiakban: KÁJONI-Hymnarium, és az idézett szöveg oldalszámát adjuk meg. A gyűjtemény énekei számozatlanok.) Papp Géza (1915–2013) zenetörténész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzávetőleges tartalomjegyzéket: RMKT XVII. század 15/B, 1992, 120–135. Tartalma és könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT 1999, 100, Nr. I. 7; STOLL 2002. Nr. 102.

⁵ RÉGER 2013, 353–365.

nyelvű népénekek, a *Comico-Tragoedia*⁶ első kiadásának (Várad 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, a *Tintinnabulum*,⁷ bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók.⁸ A gyűjtemény funkciójelölő kifejezése a *Septasia*, azaz Kájoni szavával: „Piacz, ahol mindent kapni.”⁹ A kézirat oldalai két kolumnára vannak osztva: a bal kolumnában olvasható latin szövegekhez a jobb kolumnában több esetben magyar nyelvű fordítás is található. A legtöbb textusról feltételezhető, hogy Kájoni János fordítása. Dallamutalásokat Kájoni nagyon ritkán tüntetett fel a költemények mellett.

Tanulmányunkban bemutatunk néhány műfordítást vagy átültetést Kájoni tollából, és közzétesszük a gyűjteményben csak magyar nyelven olvasható nagypénteki énekeket.¹⁰ Mit árul el ezeknek a szöveganyag tartalma és szerkezete? Mi lehet a forrása? Toposzrendszere és szófordulatai milyen formában élnek tovább a XVIII. századi, helybéli misztériumjátás gyakorlatában? Netán XVII. századi előzményének tekinthetők?

A Kájoni-*Hymnarium* nagypénteki énekeihez viszonyított összehasonlítási forráscsoportunkat a XVIII. századi, kéziratban fennmaradt misztériumjátékok jelentik. Mindannyiunk előtt ismert, hogy a latin rítusú európai térségben a legkeletebbre, Csíksomlyón, és a leghosszabb ideig, egészen az 1780-as évek közepéig virágzott a középkori gyökerű, klasszikus formájú misztériumjátás. Fennmaradt drámaszövegeink szerint 1721 és 1785 között majdnem minden esztendő nagypéntekjén a saját rendi tanáraik által írt, anyanyelvű, elsőprő többségükben versbe szedett passiójátékokat mutattak be a csíksomlyói ferences gimnáziumban a környékből származó székely növendékek. Pintér Márta Zsuzsanna összesítése szerint¹¹ 104 iskoladramáról, ezen belül 41 passiójátékról van tudomásunk. E misztériumjátékok többsége az 1344 oldalt számláló, *Liber Exhibens Actiones parascevicas...*¹² című, 1774-ben összemásolt kéziratban maradt fenn. A csíksomlyói drámakorpuszból az elmúlt 25 esztendő során népszerűsítő¹³ és kritikai¹⁴ szövegkiadás jelent meg, ehhez csatlakozva doktori

⁶ KÁJONI-*Hymnarium*, 75–100; a *Comico-Tragoedia* II. felvonása, a Lázár-jelenet, dúsgazdagolás (Lázár-játék) néven ismert az erdélyi néphagyományból. A Kájoni-textus gyakorlati célú kiadása: MEDGYESY S. Norbert: *Misztériumjátékok 1*, 2016, 82–102; a legújabb elemzés: KAPOSZI 2013, 11–33.

⁷ Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőjét e *Hymnarium* segítségével bizonyította: RÉGER 2014, 77–98.

⁸ A *Hymnarium* forrásait részletesen sorolja: JÉNÁKI 1914, 72; ismertetik: RUPP 1896, 65–67; SEPRŐDI 1909, 144; DOMOKOS 1979, 110–116.

⁹ A *Hymnarium* szerkezetét elemzi: RÉGER 2017, 131–140.

¹⁰ E tanulmány több szövegközlését és következtetését idő közben közzétettem: MEDGYESY S. 2017, 91–110. Munkám során a *Régi Magyar Költők Tára* XVII. századi sorozatának kritikai, betűhív kiadási szabályzatát követtem és mai központozást alkalmaztam. A *Hymnarium* esetében egy kéz, Kájoni János írásáról van szó. Helyesírása következetlen, a „v” hang jelölésére az „u” és a „v” betűket tetszés szerint váltogatja az egész kéziratban.

¹¹ KILLÁN–PINTÉR–VARGA 1992, 44–77, Nr. 10–89f.

¹² Teljes bibliográfiai leírását ld. a tanulmány végén a Forrás- és irodalomjegyzékben. A továbbiakban *Liber Exhibens...* rövidítéssel hivatkozunk rá.

¹³ „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*”, 2003.

¹⁴ *Ferences iskoladramák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, 2009.

dolgozatok¹⁵ és monográfiák¹⁶ születtek. Kiváló forrásunk egy 1626-ban, Kájoni születése előtt három esztendővel, kaj-horvát nyelvjárásban lejegyzett, tartalmában és stílusában a késő középkorból származó, „Planctus Beatae Virginis Mariae de Passione Domini Nostri” című devóciós passió is.¹⁷

II. Kájoni János hórásének-fordítása Mária együttszenvetéséről

Szűz Mária és fia, Jézus Krisztus együttszenvetésének szemlélése és tisztelete elmaradhatatlan a nagypéntek áhítatgyakorlatától, amelynek formáját elsősorban a ferences obszervancia terjesztette Európa-szerte.¹⁸ A *Hymnarium* Kájoni által jelöletlen rítusból származó alábbi zsolozsmahimnusz tárja elénk Mária *compassio*-járól. Philipp Wackernagel szövegkiadása a ferences Szent Bonaventura (1218–1274) hórásénekének tartja az alábbi alkotást,¹⁹ az *Analecta Hymnica*²⁰ és Chevalier *Repertorium*-a²¹ nem ismeri e költeményt. A magyar nyelvű változat más korabeli forrásban nem fordul elő, ezért feltételezzük, hogy Kájoni végezte az átültetést anyanyelvére. A költemény a XIII. századi *Stabat Mater*-szekvencia²² stílusában fogant, a késő középkori itáliai laudák frazeológiáját és stílusát visszhangozza:

Invitatorium Hymnus de compassionibus Beatae Virginis Mariae

Imperatrix clementiae,
Rorem infunde gratiae
In meum cor tam aridum,
Ut tibi fiat placitum.

1. Kiralyneja Irgalomnak,
Harmattyát öntsd²³ malasztodnak,
Igyen el szaratt szivemben,
Hogy te neked kedves legyen.

¹⁵ NAGY Szilvia 2010, 425–478.

¹⁶ PINTÉR 1993; MEDGYESY S. 2009.

¹⁷ A kézirat az 1636-ban alapított és 1666-ig a bosnyák ferencesek által gondozott mikházi ferences kolostor könyvanyagában maradt fenn, amelyet az 1951. évi felosztás után Csíksomlyóra menekítettek, és ma is a kolostor könyvtárában őrzik. E megható szépségű dramatizált siralom Lukács István műfordításában látott napvilágot, aki Andreas Knezajich, valójában Zágrábi András (†1646) személyében azonosította másolóját: LUKÁCS 2000; LUKÁCS 2003, 76–101. A csíksomlyói passiójátékokkal összevetette: MEDGYESY S. 2013, 59–79.

¹⁸ Bővebben: SANDRO 1988; MEHLER 1997a; MEHLER 1997b; ERDÉLYI 2001, 2004²; ERDÉLYI 2005, 799–814; FARMATI 2013, 961–971.

¹⁹ WACKERNAGEL 1864, 140–141. Wackernagel szövegközlése szerint nemcsak matutínium-himnuszról van szó, hanem a napi zsolozsma összes hóráját átfogó költeményről, Kájoni esetében az éjszakai és reggeli zsolozsmahórák azonosíthatók: matutínium: 1–3. vsz., laudes: 4–6. vsz., prima: 7–8. vsz.

²⁰ *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 1886–1922.

²¹ CHEVALIER 1889–1912.

²² A KÁJONI-Cantionale első kiadásában a *Stabat Mater dolorosa*... a 173., a másodikban a 127. oldalon olvasható; magyar fordítása *Alla a' keserves Anyja*... kezdősorral 1676-ban a 174., 1719-ben a 128. oldalon látott napvilágot. Kiadta: DOMOKOS 1979, 419–421; Nr. 212–213.

²³ ösd [értelem szerint javítva]

Largire, ut concipiam
 Tecum cordis angustiam,
 Flens mortem, quam Rex patitur,
 Per quam mens pia compungitur.

Tuus tractatur filius
 Longe, quam latro vilis,
 Inrisus fert ludibria,
 Gente vallatur impia.

O, gloriosa Domina,
 Quae tua cruciamina,
 Cum Barabas dimittitur,
 Et poenas Christus patitur.

Pastorem, heu, percutiunt,
 Oves dispersae fugiunt,
 Te sola cum discipulo
 Manente sub patibulo.

Nec mirum, si sic anxia,
 Visa crudeli furia,
 Te sciens puram Virginem,
 Paris Deum et Hominem.

Jesu nate de Virgine,
 Ex mystico Spiramine,
 Qui mortem crucis pateris,
 Confossus patris asperis.

Amore matris anxiae
 Nostrae parcas miseriae,
 Cuiusque fletus copia
 Perducat nos ad gaudia.

Castae parentis viscera
 Poena torquentur aspera,
 Dum illum, quem conceperat
 Verbo, perversi verberant.

2. Hogy vehessem, aszt engedgyed,
 Szunek faidalmat teveled,
 Sirassam fiad halalat,
 Hogy ujicsa lelkem ágát.

3. A' tefiad kinoztatik,
 Latornal inkab veretik,
 Meg nevetven csufoltatik,
 Közneptül környül vetetik.

4. O, dicsöseges Aszonyom,
 Minemű kinod, nem tudom,
 Hogy Barrabast el eresztik,
 Es az Christus kinoztatik.

5. Ime, az pasztort mint uerik,
 Az oszlot nyaj el szélledik,
 Te magad a' tanitvannyal
 A kereszt alatt maradál.

6. Nem csuda, ha vagy keserves,
 Latuan ezt,²⁴ mely epesseges,
 Tuduan magad, hogy szüz uortal,
 Istent, embert mikor hoztal.

7. Jesus, ki születel szüztől,
 Szentleleknek ihleseből,
 Ki halalt keresztben szenvedsz,
 Kegyetlen szegekkel sebhecz.

8. Szeretet Anyja keserue,
 Nyaualyankot le torollye,
 Es ő bőseges siralma
 Minket uigyen menyországba.

9. Veséi²⁵ a' tiszta szüznek
 Kemeny kinokkal gyötrödnek,
 Hogy a' kit fogadot vala
 Kezdék azok kinoznia.

²⁴ est [értelem szerint javítva]

²⁵ vesei [értelem szerint javítva]

Illum tractant crudeliter, Caedunt, cruentant acriter, Haec videns mater anxie (-a?), Crescunt ei angustiae.	10. Azt kinozzák ²⁶ kegyetlenül, Verik, s véresítik szörnyül, Ezeket látván keservőn, Annyanak töb sérelme ²⁷ lön.
O, genitrix egregia, Purior omni sydere, Cum vides Christum ducere, Cor tuum cepit tremere.	11. O, te nemes, edes Anya, Mikor latnad boszszujokba Sidokat Christust meg fogni, A te szived kezde felni.
Alte ducens suspiria, Tu sequebaris anxia, Incipiebas plangere Pro Christi gravi vulnere.	12. Nagy ohajtasokat teuen Ött kőueted kesereguén, Bőuön folynak <i>szent</i> könyveid, ²⁸ Latuan Jesus <i>szent</i> sebeit.
Sed cum ad mortem ducitur, Hunc mater tristis sequitur, Pectus perfundens fletibus, Tantis plena doloribus.	13. De hogy halalra uitetik, Bus anyatul kesertetik: Mellye be teluen sirással, Es keserues ohajtassal.
In cruce dum extenditur, Videns mater, quod moritur, Nullus dolor amarior, Nam nulla proles charior.	14. A keresztfan, hogy vonagra, ²⁹ Latuan anya hogy meg halna: Semmi faidalom keservesb, Mert nincz mas magzat szerelmesb.
Sit honor, laus et devotio, Jesu, Mariae filio, Tento crucis patibulo, Pro redimendo filio. Amen.	15. Dicziret es halaadas Maria fianak aldas, Ki a' keresztfan függedve Emberekert kint szenvede. Amen. ³⁰

A költemény több zsolozsmahóra himnuszának összeállítására, igazi hórás-ének. Fordításának okaként feltételezhető, hogy ez az ének anyanyelvű népzsolozsma, amely a XIII. századból eredeztethető, eredetileg női szerzetesek által alkalmazott, a barokk korban ugyancsak kedvelt kisoffíciumok³¹ kialakulását vagy anyanyelvi végzését szolgálhatta Csíksomlyón.³² Az alább részletesen

²⁶ kinozzak [értelen szerint javítva]

²⁷ serelme [értelem szerint javítva]

²⁸ könyveid 'könyveid'

²⁹ vonalzó 'remegő, reszkető'; vonaglik 'rángatózik', ld. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* XIV. 659.

³⁰ KÁJONI-Hymnarium, 872. Az utolsó 3 versszak latin és magyar változatát Kájoni függőleges írással másolta be gyűjteményébe, hogy egy oldalra férjen az egész himnusz. A latin helyesírást normalizáltuk a könnyebb érthetőség kedvéért.

³¹ Bővebben: DOBSZAY 2010, II., 65. Barokk példák: *Páduai Szent Antal zsolozsmája* (1662), *Két égő lámpás* (1669); bővebben: RMKT XVII. század 15/B, 1992, 40–43.

³² A korabeli népzsolozsmához és címe („Ex quodam manuali congregationis”) alapján a barokk korban népszerű laikus vallásos áhítatgyakorlatához köthető hórásének-átültetés a Szeplőtelen Fo-

bemutatandó, Kájoni *Hymnarium*-ában csak magyar nyelven található tételek forrásvidékéhez a kisoffíciumokat és főként az azokból kialakult hórásénekeket is számításba kell vennünk, különösen a későbbi kutatások során. A Kájoni *Hymnarium* „Dolores 7. Beatae Virginis. Ex Lectulo Florido” című, *Ave, dulcis mater Christi...* — *Iduez legy Szűz, Christus Anyja...* kezdetű, 16 versszakos, magyarra fordított laudája a Fájdalmas Anyát szemléli és egyes szám első személyben kéri közbenjárását az éneket előadó, azzal fohászkozó személy bűneinek bocsánatáért könyörög. A költeményben Mária nem szólal meg.³³ A „Horae compassionis Beatae Virginis Mariae. Ex Lectulo Florido” című, *Mater sapientiae, rosa sine spina...* kezdetű, nyolcstrófás, magyar fordítás nélküli ének egy igazi kisoffícium: a zsolozsma hóráinak rendjében osztja be Mária egyúttsszenvedését, éneklél annak állomásait.³⁴ Ugyanez a szerkezete a *Hymnarium*-ban ezt követő, „De eadem ex eodem” című, *Matutino tempore matri nunciatur...* kezdetű, kilenc versszakból álló hóráséneknek is.³⁵ Mindkét költemény szerint Mária végigköveti fia szenvedését, elmegy Caiphas és Pilátus házához is, de kéréseket nem fogalmaz meg. Ezek a kisoffícium-tételek (mai szóval bizonyos értelemben népszolozsmák) a folyamatos *compassio* tekintetében előzményei az 1746 nagy-péntekjén, Csíksomlyón előadott passiójátéknak, amelyben Mária a főpapokhoz fut, mert szeretné magára vállalni az ártatlan gyermekére szórt vádakat.³⁶

III. Latin minta nélküli, nagy-pénteki, dramatikus népének-prédikációk

Kájoni *Hymnarium*-a a nagyhét vagy kimondottan nagy-péntek liturgiájához, funkcióját tekintve inkább paraliturgikus népi áhítatához öt olyan éneket tár elénk, amelyek nem latin forrásból való átültetések, hanem csak magyar nyelven olvashatók e gazdag énekgyűjteményben. Vajon ezek az alább olvasható költemények Kájoni alkotásai? Vagy a XVII. század második felében, a híres egyházzenesz működése idején már élő gyakorlatot dokumentálnak, Kájoni „csak” megörökítette őket azzal, hogy bemásolta gyűjteményébe?

---

gantatás ünnepére (december 8.) szóló, *Salve, mundi Domina, caelorum regina – Idvöz legy, ez vilagnak, mennjeknek asszonya...* kezdetű, 15 versszakos, Szűz Mária tisztaságáról szóló, lírai szépségű költemény (KÁJONI-*Hymnarium*, 850–851). Az ének latin és magyar változatban is olvasható a *Cantionale Catholicum* (1. kiadás: 420; 2. kiadás: 346) lapjain. Kájoni az eredeti hórásének hét himnuszát egyetlen egészbe szerkesztve római számokkal négy részre osztotta. Kiadta: DOMOKOS 1979, 758–759, Nr. 495. latinul 14 versszakkal; az első, *Nosza édes ajkaim mostan hirdessétek...* kezdősorral és hozzáadott első versszakkal, összesen 15 strófával: DOMOKOS 1979, 760–761, Nr. 496. Továbbá: RMKT XVII. század 15/A, 1992, 497–499, Nr. 407; jegyzete: RMKT XVII. század 15/B, 1992, 383–387. A tanulmányunkban kiadott latin himnuszok a középkori hazai forrásokban ismeretlenek (HOLL 2012).

³³ KÁJONI-*Hymnarium*, 877–878.

³⁴ KÁJONI-*Hymnarium*, 879–880.

³⁵ KÁJONI-*Hymnarium*, 880.

³⁶ Csíksomlyó, 1746. április 8. Scena 14. Lelőhelye: *Liber Exhibens...*, 1337–1338. Kiadta: MEDGYESY S. 2009, 462–467.

1. A *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* kezdetű Mária-siralom

Folytatva a *compassio* előző fejezetben elkezdett gondolatkörét, Kájoni *Hymnarium*-ának 123–124. oldalán, a Jézus Nevéről szóló énekek, pl. a *Jesu dulcis memoria...* és a *Jesu, dulcis clementiae...* kezdetű, sok versszakos himnuszok között olvasható, ugyancsak Kájoni keze által a többinél erősebb tinta írásával egy magyar nyelvű Mária-siralom „Planctus B. V.” címmel. E megható szépségű költemény a magyar irodalom- és zenetörténetben elsőként a *Hymnarium* lapjain, a 123–124. oldal jobb kolumnájában olvasható. Mellette, a 123–124. bal kolumna folytatja halványabb írással a Jézus Neve tiszteletére írt, *Jesu, dulcis clementiae...* kezdetű, 12 strófás, latin nyelvű himnuszt. A *Jaj, nagy kedven tartot...* kezdetű Mária-siralom latin eredetije nem található a kéziratban. Minden bizonnyal helyi, csíksomlyói költeményről van szó, szerzője ismeretlen, vagy feltételezhetjük, hogy Kájoni alkotása. Ismertségét mutatja, hogy a Kájoni kéziratában, az 1660-as vagy az 1670-es években papírra vetett szövegváltozat olvasható —kis eltérésekkel— a Kájoni *Cantionale* 2. kiadásában, 1719-ben is:

Planctus *Beatae Virginis*
Tulajdon nótája vagyok

Más Új Enek

Jaj, nagy kedven tartot
Draga, edes szülöttem,
Ki nélkül mar ez világban
Holtig arua löttem.

1. Jaj, nagy kedven tartott
szerelmes szülöttem,
Ki-nélkül már ez világban
hóltig árva löttem.

Hol vagy két szememnek
Tundokló szép világa
Elepedet, bus lelkemnek
Csendes boldogsága.

2. Hol vagy két szememnek
tündöklő világa,
El-epedett búss szívemnek
csendes boldogsága.

Hol vagy én szívemnek
Buzgó, nagy kívánsága,
Eletemnek mézzel folyó
Edes Vigassága.

3. Hol vagy, én szívemnek
búzgó kívánsága,
Eletemnek mézzel folyó
kedves vigassága.

Mondgyatok meg nekem,
O, ti nagy, magas hegyek,
Szülöttemnek keresnie
Jaj, már merre mennyek?

4. Mondgyátok meg nékem,
oh, ti, magas hegyek,
Születtemnek keresnie
vallyon merre mennyek?

Mutassatok utat,
O, ti szép olaj kertek,
Szülöttemet hogy meg fogták
vélle merre mentek?

5. Mutassatok utat,
oh, ti olaj kertek,
Születtemet hol meg-fogták,
vélle merre mentek?

Jaj, ti nagy darabos,
Es szomorú, jart utak,
Szent Fiamnak vér cseppei
Latom, hogy it hultak.

Jaj! az bizonyára
Ennek szomorú jele,
Előmbe fú halalanak
Immar hideg szele.

Sirjatok en velem
Kedves Aszszony barátim,
Ez Világban, kik tudgyatok
Az en arvaságim.

Meg hasad a szivem,
Kerlek, már ne hadgyatok,
El fáradtam, nem mehetek,
Tovab: jaj, fogjatok!

MARIA MAGDOLNA
Vigasztald Jesus Annyat,
Mert el bagyat, hogy nem lattya
Szerelmes Szent Fiat.

Enyhicz siralmodot
Keserves Szűz Maria,
Mert Szent fiad harmad napra,
Fel tamad: azt mondta.

Mijs a' Keserves
Úr JESUS Szent Annyával,
Siránkozunk *szent* halalan
Legyünk *Szent* Fiaual. Amen.³⁷

6. Ah! ti nagy darabos,
éles köves utak,
Szent Fiamnak vér csöppei,
látom, itt hullottak!

7. Jaj, ez bizonyára
nagy szomorú jele,
Előmben fúj halálának
immár hideg dere.

8. Sirjatok én velem,
jó Aszszony barátim,
E' Világban, kik tudgyátok
az én árvaságim.

9. Meg-epedett szivem,
kérek, ne hadgyatok,
El-fáradtam, nem mehetek
tovább, jaj, fogjatok!

10. Enyhítsd siralmidat,
keserves Maria,
Mert Szent Fiad harmad napra,
fel-tamad, azt mondta.

11. Mi-is a' keserves
Úr JESUS Annyával,
Siránkozunk Szent halálán
szerelmes Fiának. Amen.³⁸

Az ének tematikai szempontból a Mária-siralmak 2. csoportjába tartozik,³⁹ amelyek a keresés-motívumot éneklék meg költői formában. A fenti ének első versszakában úgy tűnik, mintha Jézus már nem élne („ki nélkül már e világban

³⁷ KÁJONI-*Hymnarium*, 123–124. Utolsó három versszakát kiadta: MEDGYESY S. 2009, 377. Az ének teljes formában, nyomtatásban itt jelenik meg először. A központozás tőlünk származik.

³⁸ KÁJONI, *Cantionale*, 2. kiadás, Csíksomlyó, 1719, 124–125 (a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, Ltsz. 5202; OSZK 294.639).

³⁹ A Mária-siralmak csoportosításáról, forrásvidékéről és a néphagyományban való életéről forráskiadásokkal együtt bővebben: MEDGYESY S. 2009, 257–303, 458–474; *Mária Anya — Mária Anyánk* 2019, 513–752.

hóltig árva löttem”), tehát kereszt alatti *planctus* lenne, de az ezt követő nyolc strófa meggyőz minket a keresésről: a gyakori „hol vagy” kérdések és a „Mondgyátok meg nékem”, „Mutassatok Utat” felszólítások elhangzása. Mária később a magas hegyekhez és az olajkertekhez szól, majd a „nagy darabos, éles, köves utakon” meglátja Jézus vércseppjeit.⁴⁰ Az ének szerkezete dramatikus; ősbib formáját a *Hymnarium* őrizte meg, ugyanis az 1–9. versszakban Mária énekel egyes szám első személyben, utána a narrátor következik egy strófa erejéig, és Kájoni nyomtatott nagybetűvel emeli ki a következő szereplő, MÁRIA MAGDOLNA nevét, akinek szavait a kéziratos változat 11. versszaka tárja elénk. Ezt a szakaszt ismeretlen okokból a *Hymnarium* lezárása (1677) után 42 esztendővel nem nyomtatták ki Csíksomlyón, a ferences Balás Ágoston szerkesztésében. A záró, 12. (a nyomtatott verzióban a 11.) versszak az éneklő és egyben bűnbánó ember fohászatát örökíti meg. Ennek alapján állíthatjuk, hogy a színi vagy akár templomi paraliturgikus előadást sejtető, négy szereplőt, azaz Máriát (1–9. vsz.), a narrátort (10. vsz.), Mária Magdolnát (11. vsz.) és a hívő hallgatóságot (12. vsz.) énekeltető kéziratos Kájoni-változat az ősbib, az eredeti formát őrizte meg.

A kéziratos és a nyomtatott szövegváltozat tartalma és szófordulatai, továbbá a versszakok sorrendje megegyezik. A nyomtatott verzió az egyes versszakok 2. sorának szótagszámával tér el a kézirattól: a *Hymnarium* verziójában 6–7–8–6 szótagot olvashatunk, a kancionálisban pedig 6–6–8–6 szótagszám található a négysoros költeményben. A nyomtatott és ezáltal 1719-től az ősi kegyhelyről terjesztett variáns lett az alapja annak, hogy e szép siralom XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekben⁴¹ és a mai népzenei gyűjtésekben tovább él. Figyelemre méltó ellenben, hogy az 1704-ben —tehát az ének első ismert nyomtatott megjelenítése, a Kájoni-*Cantionale* 2. kiadása előtt 15 esztendővel— Veszprém vármegyében, Szentsei György által papírra vetett *Szentsei-dalokönyv* már tartalmazza ezt az éneket. A Kájoni-féle változat 12 versszakos, a *Szentsei-dalokönyv*-é pedig 17 strófás, ez utóbbiban a Jézust elítélők és kivégzők kárhóztatása is olvasható (8–13. versszak).⁴² Kájoni és Balás Ágoston munkája viszont ezeket a strófákat nem említi, tehát a csíki ferencesek esetében tudatos szerkesztésről beszélhetünk. A Szentsei-változat szótagszáma a Kájoni-*Hymnarium* variánsával egyezik: 6–7–8–6, viszont nem tartalmazza a Mária Magdolnára történt szerepnévyszerű utalást. Vajon a *Szentsei-dalokönyv* másolója ismerhette a Csíksomlyón akkor már minden bizonnyal, talán Kájoni szerzősége nyomán énekelte változatot? Vagy Kájoni 1677 előtt és Szentsei György 1704-ben egy közös, általunk még nem ismert forrásból merített?

⁴⁰ A keresés-motívum néprajzi összefüggéseiről: ERDÉLYI 1988, 692–748.

⁴¹ *Szentsei-dalokönyv* (1704, 33a–34a), *Maracsko Anzelm-énekeskönyv* (Észak-Dunántúl, XVIII. sz. első fele), *Vépi énekeskönyv* (Vas vm., 1731), *Paksi Márton György-énekeskönyv* (Öttevénysziget, a mai Kunsziget, Győr vm., 1760–1761, 180), *Dőri-énekeskönyv* (Sopron vm., 1763–1774, 121), *Deák-Szentekézirat* (Csíksomlyó, XVIII. század, 161, Nr. 71.), *Bozóki Mihály kéziratos énekgyűjteménye* (XVIII. sz. 2. fele, 145).

⁴² Kiadta: RMKT XVII. század 15/A, 1992, Nr. 223/I. A *Szentsei-dalokönyv* facsimile- és átirat szövegkiadása: *Szentsei György dalokönyve I–II*. 1977. Adatai: STOLL 2002, Nr. 168.

E magyar nyelvű *planctus* a *Hymnarium*-ban dallamjelzés nélkül olvasható, az 1676-ban elsőként kiadott *Cantionale Catholicum* —eddig ismeretlen okokból, talán ismertség híján?— nem tartalmazza, az 1719-ben napvilágot látott 2. kiadás pedig a „Tulajdon nótája vagyon” dallamutalást adja,⁴³ szövegével együtt kottáját elsőként az ugyancsak csíksomlyói *Deák-Szentes-kézirat* (XVIII. század) örökítette meg.⁴⁴ A népzenei gyűjtések során XVII. századból származó, a siratóstílus dallamkörébe tartozó melódia bukkant fel számos helyen.⁴⁵

A Kájoni által elsőként papírra vetett Mária-siralom kedveltségét az is mutatja, hogy a csíksomlyói passiójátékok szövegében több, más szövegű éneknek, vagy akár kereszt alatti Mária-*planctus*-nak ez lett a nótajelzése: az 1741 (Scena 11.)⁴⁶ és az 1742 nagypéntekén bemutatott misztériumjáték (Boros Márton: *Actio alia Parascevice*) zárójelenete (Actus ultimus, „Nota: jaj nagy kedvem etc.”) jelöli meg a kereszt alatti siralom dallamaként.⁴⁷ Az 1767 nagypéntekén színre vitt, „Inductio de Passione Christi” című misztériumdráma kereszt alatti Mária-siralomának („Cantus Mariae”) első versszaka a *Cantionale* szövegváltozatának első strófájával egyezik, a többi hat versszak pedig a drámaíró ferences, minden bizonnyal Csedő László csíksomlyói gimnáziumi tanár egyéni invenciója.⁴⁸

2. Kétszereplős Mária-siralom népekként

A keresés-motívumra találunk egy másik példát is Kájoni János *Hymnarium*-ában, az alábbi ének soraiban. Megható szépséggel bontakozik ki előttünk a fiát kereső édesanya zokogása. Az ének szerkezete eredetkérdést és műfajközi összefüggéseket vet fel:

⁴³ KÁJONI, *Cantionale*, 1719, 124.

⁴⁴ Kiadta: RMDT II. Nr. 39/II; KÓVÁRI 2013, 161, Nr. 71.

⁴⁵ Népi gyűjtés során az alábbi helyeken fedezték fel a *Jaj, nagy kedven tartott...* kezdetű Mária-siralom: Kiskőszeg (Baranya vm.), Sipos Jánosné Magyar Júlia 82 éves, gy. Kiss Lajos 1944, kiadás: SZENDREI-DOBSZAY-RAJECZKY 1979, II/333/d, e, g; Bába (Tolna vm.), Csentes Jánosné 56 éves, gy. Volly István 1937, közzétette: VOLLY 1948, Nr. 20, VOLLY 1982, Nr. 20; Felsőrajk (Zala vm.), Kocséber Bálintné, 48 éves, gy. Kriza Ildikó 1971, kiadás: KRIZA 1982, 201–202, Nr. 45; Áj (Abaúj vm.), gy. Vargyas Lajos; Sőreg (Gömör-Kishont vm.), Szókontor Flóriánné Szókis Mária, 69 éves, gy. Kiss Lajos 1958, kiadás: MNdtK I. 1988, II/6/c típus; Csíkkarcfalva (Csík vm.), Gyenge Istvánné Antal Amália 69 éves, Gidró Jánosné Bod Teréz 40 éves, gy. Sárosi Bálint-Dobszay László 1967, kiadás: MNdtK I. 1988, II/6/b típus; Szentegyházasfalu (Udvarhely vm.), 1944; Lövéte (Udvarhely vm.), Tókos Péterné Orbán Rozália 64 éves, gy. Vikár László 1962; Somoska (Moldva), Beke András 59 éves, gy. Seres András-Szabó Csaba 1974, kiadás: SERES-SZABÓ é. n., 412, Nr. 313; Bogdánfalva (Moldva), Erdélyi János 85 éves, gy. Daczó Árpád Lukács OFM 1976. október 6., kiadás: SZÉKELY é. n., [1997] 157–158, 435; Klézse (Moldva), Lőrincz Györgyné Hodorog Luca 70 éves, gy. Harangozó Imre, kiadás: HARANGOZÓ 1998, 238–239, Nr. 193; Botezát György Illésné Bezsán Viktória 55 éves, gy. Kóvári Réka-Harangozó Imre 2004. november 1., kiadás: HARANGOZÓ-KÓVÁRI 2005, 77–78, Nr. 40.

⁴⁶ Nota: Jaj nagy kedven... 1741. Scena 11. *Liber Exhibens...*, 1164.

⁴⁷ *Liber Exhibens...*, 884.

⁴⁸ Csíksomlyó, 1767. Scena 6. Kiadta: PINTÉR 1984, 182–183.

De eodem

O, drága szerelmünk, egyetlen örömmünk,
Szentseges kiralyúnk, felseges Istenünk,
Hova löttél, Jesus, hogy tóllünk el mentél?
Jaj, szivünk retteg, s fél, hogy annyira kestél.

Az Egek változnak, csillagok gyaszolnak,
Nap es hold könyveznek, zidok nevetkeznek
Keserves fájdalom minnnyi kiralynak,
Bekesseg Angyali keservesen sirnak.

A föld meg indula Urunknak
Kősziklak hasadnak az ő szent halalan,
Koporsok nyílnak, Szentek tamadnak,
Ur Jesus kinnyain mind csudalkoznak.

Szűz Anya sirattya, ilyen keppen mondgya:
Hol vagy en szűlöttem, Egek alkotoja,
Hol vagyon a' Jesus, Egeknek kirallya,
Jaj, szerelmes fiam, Jesus, így jajgattya.

Jaj, szentseges Uram, en szerelmes fiam,
Hova löttél tóllém, jaj, kerlek, hadd tudgyam,
Merre mentél, fiam, bar csak azt tudhatnam!
Hideg tetemidet hogy apolgathatnam.

Hidegült testének előmbe fu szele,
Nyíluan halalanak ez bizonyos jele.
Ez darabos uton, nezd, mint hullot vére,
Szörnyű verésetől szakadozot teste.

Hol vagy, fiam, Jesus, hol már keresselek,
Az nagy Tengerekre megyek, ha meg-lellek,
Hegyek tetejen ha hol szemlelhetlek,
Mezőkre, völgyekre keresnie megyek.

Az ének címél szolgáló „De eodem” megjegyzés arra utal, hogy e költemény a szenvedéstörténeti énekek között, szintén latin minta nélkül szerepel a *Hymnarium*-ban. Holl Béla és Stoll Béla már idézett adattárai és szövegkiadásai szerint magyar nyelvű másolatai és változatai sem léteznek, és a népzene-kutatás sem ismeri. Ennek alapján feltételezzük, hogy e költemény Kájoni János saját alkotása, amely szófordulataiban, párbeszédese mivoltában és felező 12-es versmértékében élt tovább a XVIII. századi csíksomlyói misztériumdramákban. Az ének dramatikus formája és eredete egyértelmű: az első három versszak-

ban a narrátor elmondja az alaphelyzetet, miszerint Krisztus keserves kínok között meghalt a keresztfán és alászállt a poklokra, ezáltal sokan feltámadtak. Édesanyja ellenben —az ének további (4–7.) strófái szerint—még keresi őt. A 4. versszak első sorából mintha a késő középkori dramatikus prédikációk narrátora vagy *contionator*-a, azaz az eseményeket kommentáló prédikátora szólna a közönséghez: „Szűz Anya sirattya, ilyen keppen mondgya.” S ezek után hangzik el a 15 sorból álló, keresés-toposzokat tartalmazó Mária-siralom. E *planctus* utolsó előtti strófája a fent közzé tett *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* kezdetű Mária-siralom 6–7. versszakának eggyé olvasztott változata.

A keresés-motívum a székelyföldi, Kájoni működése előtt vagy azzal egy időben papírra vetett iskolai és népi énekeskönyvek anyanyelvű passiók énekeiben is fellelhető, pl. az elsőként a *Petri-énekeskönyv*-ben (1630–1631) olvasható, *Menynek, feöldnek, ez vilaghnak ura...* kezdetű éneken („De passione Domini Nostri Jesu Christi”) Szűz Mária, Mária Magdolna és János apostol keresik Jeruzsálem utcáin az elfogott Jézust. Mária végül Pilátus udvarában találkozik fiával, ahol térdre esik előtte.⁴⁹ E szép toposz a XVIII. századi csíksomlyói színpadon összesen öt alkalommal szerepelt: Szűz Mária nagypéntek hajnalán, Betániában megtudja az angyaltól vagy Szent János apostoltól, hogy Jézust elfogták. Ekkor Fia keresésére indul, majd a kereszttúton találkozik megkínzott gyermekével. A jelenet az alábbi drámákban fordul elő: 1723 (Statio 9),⁵⁰ 1743 (Scena 6–7),⁵¹ 1746 (Scena 11, 14–15), 1756 (Scena ultima), 1766 (Scena 14).⁵² Az 1746 nagypénteken előadott passiójáték keresés-motívuma egyedülálló a csíksomlyói drámakorpuszban: a 14. jelenetben Mária fájdalmában elrohan Annás és Caiphas főpapok udvarába, és magára vállalja a fiára szórt vádakat, csak hogy ne bántsák gyermekét.⁵³

A keresés-motívum a mai néphagyományban is él(t), megrendítő dokumentumai az archaikus népi imádságok. Van közöttük számos olyan szöveg, amelyben Mária hol három napig (Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék* című monográfiájának számozása szerint: 66, 72, 73), hol „kastélyrú kastélyokra” (65. imádság), hol pedig ezernégyszázegy templomot (67. imádság) bejárva keresi a fiát.⁵⁴ A 1664 óta rendszeresen ferences környezetben élő, 1669-ben, Kájoni házfőnöksége idején kolostorépülettel gazdagodott Gyergyószárhegy⁵⁵ Asszo-

⁴⁹ Kiadta: RMKT XVII. század / 7. 1974, 136. ének, 48–54. versszak.

⁵⁰ *Liber Exhibens...* 710–711. Nemes Katalin munkájaként kiadta: „Nap, Hold és csillagok...” 2003, 37–39; Kilián István sajtó alá rendezésében: *Ferences iskoladrámák I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, 2009, 204–205. (A misztériumjáték 822–870. sora.)

⁵¹ Medgyesy S. Norbert és Pintér Márta Zsuzsanna gondozásában közölte: „Nap, Hold és csillagok...” 2003, 233–238.

⁵² Kiadta: FÜLÖP 1897, 237–239; Nagy Szilvia gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” 2003, 601–603.

⁵³ Csíksomlyó, 1746. április 8. Scena 14. Lelőhelye: *Liber Exhibens...*, 1337–1338. Kiadta: MEDGYESY S. 2009, 462–467.

⁵⁴ ERDÉLYI 1976, 1999.

⁵⁵ Bővebben: GYÖRGY 1930, 317–323.

nyunk Szűz Mária elindula hosszú útra... kezdetű archaikus fohászában Mária 40 éjjel és 40 nap, —Kájoni imént közzétett énekéhez hasonlóan— hegyről hegyre, völgyről völgyre, a küsebb zsidó városában, küsebb Pilátusnénak házában, majd nagyobb zsidó városában, nagyobb Pilátusnénak házában keresi fiát.⁵⁶

Egy ének erejéig térjünk vissza Kájoni és a csíksomlyói passiók hagyomány latin mintáihoz, mert az alább közzétett költeménynek szintén két szereplője van: Mária és a *contionator*. A XV. század végi Angliából származó ének⁵⁷ magyar fordítása nem található a *Hymnarium*-ban. A siralom latin szövege a középkori devóciókhoz és a kaj-horvát *planctus*-hoz hasonló jelenet: Mária a kereszt alatt áll, nézi a fiát, és közben kiáltozik fájdalmában (1–4. vsz.). Ez után megérkezik Arimathei József és Nikodémus, akik leveszik Jézus testét a keresztről (5. vsz.) és Mária ölébe fektetik (6. vsz.). Eddig énekelt és konferált (*clamavit lacerans, dixit*) a prédikátor (*contionator*)-narrátor. Mária egyes szám első személyben, Pietà-jelenetként elmondott siralmi a 8–9. és a 11. versszakban hangzanak el:

Compassio Beatae Virginis⁵⁸

Mater laeta concepisti
Et dolorem non sensisti,
Quando virgo peperisti,
Tuum unigenitum.

Cum usura nunc solvisti,
Poenas, quas tunc evasisti,
Videns modo morte tristi,
Mori tuum filium.

Sic stat mater desolata,
Penes crucem lamentata,
Jam non mater, sed orbata
Dulci suo filio.

Plangit, plorat, praestolatur,
lacrimatur Gemit et sic,

*Quoadusque deponatur
Corpus de patibulo.*

*Venit tandem Joseph pius,
Dives ille Nicodemus,
O, quis dolor, quis gemitus,
Cum Jesus deponitur.*

*Amplexatur, osculatur,
Maesta mater lacrimatur,
Dulcem Jesum contemplatur,
Dum pro nobis moritur.*

*Christum cruce mortuum
Nostros ob defectus
Maesta mater aspicit
Pios per aspectus.*

⁵⁶ Ráduly Jánosné Móga Margit 1912. Gyergyószárhegy- Gődücs (Csík vm.), gy. Erdélyi Zsuzsanna, Csíksomlyó, 1978. szept. 9–10. (búcsú). Kiadta: ERDÉLYI 1999, 909–911; ERDÉLYI 2001, 2004², 157–159.

⁵⁷ A *Mater laeta concepisti* kezdetű, Kájoni által ismert ének „De Compassione Beatae M. V.” címmel látott napvilágot elsőként a *Missale Sarisburiense* lapjain Londonban, 1498-ban. Párizsban hat kiadást (1501, 1507, 1517, 1519, 1522, 1526) ért meg, közben Rouen (Rotomagus) városában 1514-ben és Lyonban 1527-ben imprimálták. A kutatás domonkos kapcsolatokat ismer, ferencest nem, bővebben: BLUME 1915 [2013], 319–321.

⁵⁸ Kájoni a *Hymnarium*-ában három oldalra másolta be ezt az éneket: a 876. oldalon kezdődik (1–6. versszak), „Ez a’ nehany vers ide valo folio 874.” utalással a 874. oldalon folytatódik (7–11. vsz.), végül az „ut infra” utalást követően a 877. oldal jobb kolumnájának legfelső részén zárul a 12. strófával. Szűz Mária szavait kurziváltuk.

Et clamavit lacerans
 Capillos et pectus,
 Heu me, jacet filius,
 Meus sit despectus.

Nuper inter milia
 Qui fuit electus,
 Ut myrrhae fasciculus,
 Sit meus dilectus.

De cruce depositum
 Videns corpus Christi,

Maesta mater lacrimans,
 Ad quem vultu tristi

Dixit: O, dulcissime
 Fili, quid fecisti,
 Quod has poenas asperas
 Et mortem tulisti?

Ergo Mater Jesu Christi,
 Propter poenas, quas tulisti,
 Gloria, fac, in caelesti
 Laetemur per saecula. Amen.

3. Dramatikus népének-prédikációk Kájoninál és a XVIII. század sokszereplős, színpadi passiójátéka

A fenti Mária-siralmak a XIII–XV. század hórásénekeiből és dramatikus prédikációiból, devóciós passióiból származnak. A Kájoni-*Hymnarium*-ból alább közzétett énekek elsősorban a szerepekre osztott szerzőkkel állíthatók rokonságba. A középkorban, elsősorban a XIII–XIV. századi Itáliában a drámai laudákkal rokonítható dramatikus prédikációkban a pap, a prédikátor (contionator) szerepe gyakran csak a kommentálásra zsugorodott. Ez található Johannes Gritsch *Quadragesimale* szerzőgyűjteményének (Nürnberg 1483)⁵⁹ nagypénteki, többszereplős dramatikus homíliájában is, továbbá ennek az irodalomtörténeti műfajfejlődésnek a részei Temesvári Pelbárt (1435?–1504) és Laskai Osvát (1450?–1511) párbeszédet rejtő —a nagyhetet is magába foglaló— prédikációi. A kaj-horvát passióban (másolták 1626-ban) az Angyal tölti be a *contionator* szerepét, aki összeköti az egyes jeleneteket, néha magyaráz, és az is előfordul, hogy konkrét cselekményt mesél el. A maga korában méltán népszerű minorita Kelemen Didák (1683–1744) nagypénteki 2. prédikációja ugyanezt a dramatikus-elmélkedő-komentáló szokást mutatja.⁶⁰ Megerősíti a korábbi kutatás⁶¹ feltevését, miszerint a barokk passiójátékok gyökereit a több napig tartó középkori misztériumjátékok mellett a dramatikus prédikációban és az abból kifejlődött, késő középkori devóciós passiókban kell keresnünk. A kantai (Kézdiszék) minorita drámaíró, Bene Demeter így kezdi 55 szereplőből álló passiójátékát 1747–1751 között: „F. Demetrius Bene *praedicavi*.”⁶² A misztériumjátékozás és a prédikáció eredendően szoros kapcsolatát Bene mondata illusztrálja a leghívebben: a vallásos iskolai színjáték is egyfajta prédikáció, egyértelműen tanító és magyarázó, szemléltető jellegű esemény volt, melyhez —legegyszerűbb

⁵⁹ GRITSCH 1483.

⁶⁰ KELEMEN Didák: *Búza fejek*. Kassa 1729, 279–346; idézi és elemzi: MACZÁK 2003, 49–96.

⁶¹ RMDE I. 1960, 77–113; PINTÉR 1989, 125–134; KILIÁN 1992, 61–107; PINTÉR 1993, 87–97.

⁶² *Minorita iskoladrámák* 1989, 127. (Kiemelés tőlem, M. N.)

megoldásként— diákokat alkalmaztak. Csíksomlyóról származó példák: *Misericordia* az 1721-ben előadott misztériumdrámát magyarázza végig, mintegy kiszólva a nézőkhöz.⁶³ Az 1723-ban bemutatott passiójáték 9. Statiojában⁶⁴ Mária Júdást szidja, és azt mondja, hogy Júdásnak adott volna akár 300 ezüstit is, csak ne árulta volna el a fiát. A *contionator* szerepének nyomát és jellegét véljük felfedezni *Justitia* alakjában az 1727. évi misztériumjáték 7. jelenetében, amikor az elfogott Jézust Annás főpap vallatja. *Justitia*, szinte kívülállóként, *O, atkozot kez, o, sencsögtörő kéz...* kezdőszavakkal végig kommentálja a Jézussal történt eseményeket. Szavaiban a rímes előadásról prózai előadásra tér át a színdarab, mintha szabályos prédikáció lenne.⁶⁵ Az 1746-os misztériumjáték —az említett Mária-jelenetek mellett— más szempontból is archaikus, középkori eredetű történeti réteget hordoz: megjelölt szerepnévvel lépteti fel a *Concionator*t, aki akkor adja elő mondanivalóját a Getszemáni-kertben, amikor Júdás csókkal elárulja Jézust, akit a Lictorok azonnal elfognak. A szokásos felező 12-es versmértéket felfüggesztve a *Concionator* így kommentálja prózában Júdás árulását:

„Oh, atkozot etszaka, hogy mertel ily nagy vetket cselekedni, el attad a boldogsagos Szűznek Szent fiát, azért nem vagy melto, hogy az esztendőnek etszakai kőze szamláltassal. Oh, átkozatt judas, mit vetet neked az Istennek fia, hogy így szeretted az ezüstöt, miért nem jelentetted meg az ó szent fianak, bizonyára a tengert és á földet feljárta volnais nem harmincz ezüst penzt, hanem haromszáz aranyat is szerzet volna, oh, judás, kiresztenyek, terjetek meg!”⁶⁶

Kájoni János *Hymnarium*-ának latin változat nélkül, magyar nyelven papírra vetett nagypénteki népénekei viszont kiegészítik a korábbi kutatás konklúzióit: a népének is lehet elmélkedő, szemléltető, didaktikus és dramatikus, vagy éppen magukat az éneklő hívőket ostromozó jellegű. A hórásének, a kanció és az anyanyelvű népének is szolgálhat prédikatori és színjátékszerű feladatokat. Erre szolgál példaként az alábbi két költemény, amelyek tartalmukban, szóhasználatukban és stílusukban, felező 12-es versmértékükkel és *a a a a* rímképletükkel egyértelműen a XVIII. századi csíksomlyói misztériumjátékok Prologusai, Epilogusai és néhány allegorikus szereplője előzményének tekinthetők:

⁶³ 1721. április 11., nagypéntek. *Liber Exhibens...*, 643–665. Kilián István munkájaként kiadta: *Ferences iskoladrámák I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, 2009, 63–113.

⁶⁴ Kilián István munkájaként olvasható: *Ferences iskoladrámák I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, 2009, 201–210. (Kiemelten a darab 822–870. sorában.)

⁶⁵ Csíksomlyó, 1727. Scena 7. *Jusitia* szavai. *Liber Exhibens...*, 762–763. Kiadta: *Ferences iskoladrámák I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, 2009, 1071–1079. sor, 389.

⁶⁶ 1746. április 8., nagypéntek. Scena 8. Zárásként a *Contionator* szavai. *Liber Exhibens...*, 1323. Hasonlóan olvashatjuk a narrátor-prédikátor e tárgyú szavait a kaj-horvát *planctus* 755–762. sorában is.

De Passione Domini

O, nam ez volt amaz szomorusag napia,
 Iszonyu kinoknak keserues oraja,
 Mellyen szörnyü kinnal az Istennek fia,
 Ez nap feszítették⁶⁷ magas keresztfara.

Magnes követ irjak, hogy oly erős volna,
 Sem aczel, sem pöröly neki nem artana,
 Es semminemű vas őt meg nem ronthatná,
 Az ő erősségét igen meg tartaná.

Talam kemeny szivem hasonlo vagy ehez,
 Az erős magnesnek ő természetihez,
 Keserues sirással esnél a kereszthez:
 Ez szomoru napon ternél Istenedhez.

Hogy meg nem szakad az en szivemnek ere,
 Latode, meg nyomot teged a' bűn terhe,
 Imé, most rend folyt⁶⁸ az Christus szent vére,
 O, kemény szemeim vakmerő gyükere.

Egy meg tagadasert nem a' Szent Peternek
 Orczajan könyvei sebesen menének,
 Nagy gödrök ket felől ő orczajan lőnek,
 Mellyert ő bunei meg engettetének.

A' Szent Péter Christust csak egyszer tagadta,
 Az egyszeri vetkét örökké siratta,
 Hát,⁶⁹ te, szegeny ember, kin a' bűnnek habja
 Szinten ugy rad szállott, mint a' földnek pora.

Mit színlelsz, mert a' bünt iszod, mint a' vizet,
 Tudode, hogy Isten mindenert meg fizet?
 Ha a' bünt el hagyod, menyországban vezet,
 De ha bűnben heversz, pokolban lesz fészked.⁷⁰

Mert a' meg terőké az Isten orszaga,
 A' jamborokra száll⁷¹ annak igassaga,
 Ha kinek igaz lesz penitentiaja,
 Menyországban leszen annak lakohaza.

⁶⁷ feszítették [értelem szerint javítva]

⁶⁸ folyt [értelem szerint javítva]

⁶⁹ hat [értelem szerint javítva]

⁷⁰ fészked [értelem szerint javítva]

⁷¹ szal [értelem szerint javítva]

Terj ki búneidből, nézz⁷² a' keresztfara,
Isten fia erted, latode, mint jara,
Vallara tetetik⁷³ a' vilagnak ára⁷⁴
Minket a' pokolnak torkabol ki ranta.

De fordiczd szemedet a' Christus Annyara,
A szomoru, gyenge, szep Szűz Mariara,
Meg gondolhatatlan szíue faldalmara,
Es ki mondhatatlan szörnyű banattyara.

O, meg keseredet ekes, szep virag szal,
Mely nagy keserűség radis szalton szál,
Mert szerelmes fiad a' koporsóban áll,⁷⁵
O, ki mondhatatlan, draga Rosmarin szál!

Vajha lattad volna keserű sirasat,
A Szűz Marianak ő nagy zokogasat,
Ő szentseges fian lelki kin vallasat,
El hittem, bizonynal teis sziből szannad.

De micsoda ember volna e' vilagon,
Hogy sziből ne sirna illyen ohajtason?
O, a ki most szenvedsz magos keresztfadon,
Emlekezzel rollam magos menyországban!

O, kerestyen ember, vajha meg tekinted,
A Kristust egy napon hanyszor meg feszited,
Mind annyiszor Istent haragra gerjeszted,
Mennyiszer magadot a' vetekben ejted.

Ha kerded en töllem ez vilagnak Urát,
Ki feszitette meg az egek kirallyat,
Az Egnék, Tengernek szep igazgatojat,
Meg mondom ezentol en ennek az okat:

Im, meg talalod ezt Szent Pal Apostolnal,
Midőn az Istennek hiven nem szolgaltal,
Szent Parancsolattyan sokszor által hagtál,
Akkor feszitetted, Uraddal igy bántál.

⁷² néz [értelem szerint javítva]

⁷³ tetetek [értelem szerint javítva]

⁷⁴ arra [értelem szerint javítva]

⁷⁵ ál [értelem szerint javítva]

De hogy Istenedet te meg engesztelhesd,
Szent Keresztfajáról mikeppen le vehesd,
 Es a' *Szent* Joseffel tiszta gyolcsban tehesd,
 Szived közepinek cellájában rejthesd.

Az penitentiát igen gyakorollyad,
 Csak imádságot soha el ne hagyad,
 Azte Istenedet meg ne haragicsad,
 Így bizvást lelkedet menyben igazíthatad.

Ma nagy Pentek vagyon, minnyáian tudgyátok,⁷⁶
 A Christus mit szenvedett értetek, lattyatok,
 Esztendőben egyszer esik ez napotok,
 Kerlek az Istenért, hogy imatkozzatok!

Christus szenvedését gyakran forgassátok,⁷⁷
 Orczatok sirással azért aztassátok,⁷⁸
 Rettenetes bánat szálljon ti reátok,
 Ez iszonyú dolgon, bár, csudalkozzatok!

O, mennyei szentek, e' földre szálljatok,
 Uratok mint szenved, magatok lassatok,
 Kerünk mi hozzánk ide járuljatok,
 Orczankon folyjanak sűrű könnyhullások.

Dicső *Szent* Angyalok, tijs ezt lassatok,
 A Christus nagy kinnyára, oh, szomorkodgyatok,
 Nap, Hold es csillagok, gyaszban boruljatok,
 Mint a' nyarfa level, reszketve allyatok!

Teremtet állatok, világban kik vattok,
 Ez gyasz koporsohoz bizvást járuljatok,
 Ime, halua fekszik ti edes Uratok,
 Könnyhullással e' sirt, bator asztassatok!

Ti vadhoz hasonló, vas szívű emberek,
 Mert hogy ez napon ti nem keseregtek,
 Könyves szemmel ide hogy tiis nem neztetek,
 Im, e' koporsóban edes remensegtek.

⁷⁶ tudgyatok [értelem szerint javítva]

⁷⁷ forgassatok [értelem szerint javítva]

⁷⁸ aztassatok [értelem szerint javítva]

O, edes Jesusom, hogy meg nem halhatok,
Hogy nem szálnak ream keserü banatok,
Miert hogy szemeim, ti most nem sirhattok,
Sebes ár uiz modra, hogy ti nem folhattok.

Kesz vagyok, Istenem, eretted meg halni,
Kesz vagyok eretted mindentol meg válni,
Es romlando testből mingyart ki költözni,
Menyorszagban ueled az utan uigadni.

Im, latod, hogy szivem erted el akadot,
Porra es hamuva en bennem valtozot,
Latod, hogy az orczam sirastol el ázot,
Csontaim veleje bennem meg száradot.

Sirjanak az Egek iszonyu jaj szoual,
Tengeri haboru indullyon zugassal,
Benne leuő halak nagy sok sohaitassal,
Menybeli *Szent* Szüzek nagy szomorusaggal.

Minden fele vadak szörnyű orditassal,
Tijs szep madarak, szomoru notaval,
Legyetek ez napon keserues banattal,
Ide jarullyatok iszonyu sirassal!

Füvek es termőfak mostan bankodgyatok,
Ki nyilt szep tauaszi viragok, kik vattok,
Ti kemeny kősziklak, meg hasadozzatok,
Mert meg holt ti edes teremő Uratok.

Mijs, kik e' helyen it számoson vagyunk,
Miert hogy szivünkben egyenkent nem szállunk,
Keserues jaj szoval foldre nem torulunk,
Ez gyasz koporsohoz rendel nem jarulunk.

Nem az Angyalokert halt meg az Úr Isten,
Sem nem a' vadakert szenvedet buntelen,
Mert a' *Szent* Angyalok előtte szüntelen
Sok *Szent* kialtassal udvaroknak szépen.

Hanem mi erettünk, bűnős emberekert,
Es Adamrol reank szarmazot etelert,
Ez vilagra jőve mi ídvesegünkert,
Kint halat szenvedede szabadulasunkert.

Kövessétek⁷⁹ azért Maria Magdolnat,
 Könyhullással nyerte bűne bocsanattyat,
 Hajauaal törölven a' Christus Szent labat,
 Így nyerte meg tőlle örök boldogsagat.⁸⁰

A veretes szövegű, és különösen Szűz Mária említésénél kiemelt szépségű jelzőkkel díszített, XVII. századi éneket olvasva egyértelmű: mintha a XVIII. század csíksomlyói passiójátékainak Prologusait és Epilogusait hallanánk. A költeményből egy ferences *contionator* kemény szavai szólnak, amelyek Jézus kínszenvedése példáján a bűnbánattartás fontosságára hívják fel a nagypénteki hallgatóság figyelmét. Kájoni népénekének 19–20. versszak a gyakori felszólításokkal (is) utal a hangzó előadásra: „minnyaian tudgyátok, lattyatok, Esztendőben egyszer esik ez napotok, Kerlek az Istenért, hogy imatkozzatok; forgasátok, aztassátok, csudalkozzatok!” A 31. versszak pedig résztvevő tömegről, azaz nézőközönségről énekel.

Kájoni énekének 22. strófája a Napot, a Holdat és a csillagokat szólítja siratásra, mint számos esetben a XVIII. századi misztériumjátékok Mária-, és önmagára értve a Júdás-siralmai. Álljon itt egy párhuzamos példa az 1769. évi somlyai misztérium Arma Christi-jelenetéből, amelyet Justitia dörgegelmei zárnak, a rendezői utasítás szerint *Ad Auditores – a hallgatósághoz* kiáltva:

Nap, hold és csillagok, gyászba boruljatok,
 Plánétákkal egyűt egek zokogjatok,
 Föld s erőss kő sziklák, illik, hasadgyatok,
 Szomoruság napja el jött, im láttjátok.⁸¹

Az iménti „népének-szónok” példázatként említi a penitenciatartó Péter apostolt (5–6. vsz.), majd Szűz Mária anyai fájdalmaira utalva (10–13. versszak) kéri nézőit, hogy térjenek meg. A rendi hagyománynak megfelelően a könynyekre hat. A 14. strófa mondanivalója egyértelmű: az ember vétkei Krisztus kínjait súlyosítják. Szép példákat olvashatunk erről a XVIII. századi csíksomlyói drámaszövegekben is. Az 1772-ben előadott misztériumjáték⁸² Prologusa kimondja, hogy a passió szemlélésével a nézők szándéka az, hogy vétkeiket sirassák:

Igen dicsiretes atű szándékokot,
 Szent és údvességes minden fáratságtok,
 Ha Christus kinyain ma it szánakodtok,
 S magatok vetkeik sirván fájlaljátok.

⁷⁹ kövessetek [értelem szerint javítva]

⁸⁰ KAJONI-*Hymnarium*, 251–253.

⁸¹ 1769. március 24., nagypéntek, Scena 3. *Liber Exhibens...*, 517–518.

⁸² E darab szerzője minden bizonnyal Szász Bonaventura (1741–1789), bővebben: FÜLÖP 1897, 13; GYÖRGY 1930, 211–212; PAP 1999.

Ime, hát szemlelvén Christus szenvedesit,
Könyvezzétek, kérlek, keserves keresztit,
Mert maga igiri bővséges erdemit,
És eképpen inti választot népeit.⁸³

A darab 6. jelenetében Christus kivonul egy hegyre tanítványaival, és elmondja a nyolc boldogságot (Mt 5,3–12). Utána így folytatja:

Ha akarsz eljutni a szép Boldogságra,
Sirassad vetkedet töredelmesseggel!⁸⁴

A következő jelenetben az Angyalok bűnbánatra szólítják fel a hívőket, akik a kegyetlen szenvedéseket szemlélik. Angelus Primus így szól a nézőkhöz:

Ily kinokat látván ugyan még sem sirszé,
Ij ártatlanon, te még sem bánkodole,
A királj szolgálért kinlodik, látoddé,
Oh, te bűnös ember, mégis meg nem térsze?⁸⁵

A 7. jelenetben (1772) e szavak után a másik angyal elmondja azt, ami már több mint 100 esztendővel korábban, Kájoni itt kiadott énekeiben is olvasható: a fényes csillagok, planéták gyászolnak, a vadak szomorkodnak, az égi madarak sírnak Krisztus szenvedésén, majd az Angelus Tertius így figyelmezteti a közönséget:

De te, okos állat, ki ezeket érted,
S keserves kennyait itten most szemléled,
Könyv hullatás nélkül, oh, ember, hogy nézed,
Nem lagyule rajtad kemenyedet szived?⁸⁶

Szabó Ágoston ferences tanár színdarabja 1768-ban hasonlóan kemény szavakkal szól a hívő közönséghez az Epilogus soraiban:

Hitesd el magadál, ember, bizonyára,
Hogy midőn vetkezel halalosán tudva,
Mind annyiszor Kristust⁸⁷ huzod kereszt fára,
Á mint Szent Pál eztet nyilván bizonyítja.

Kely fel bűneidből, ha údvösségedet
Szereted, s kívánod nyerni eletedet,
Fordicsd⁸⁸ Jézusodhoz igazán szivedet.⁸⁹

⁸³ 1772. április 17., nagypéntek: „Tragoedia de acerbissima passione et morte Domini Nostri Jesu Christi Salvatoris super psalmum Deus, Deus meus respice in me etc.” Részlet a Prologusból. *Liber Exhibens...*, 565.

⁸⁴ 1772. április 17. Scena 6. Christus szavai. *Liber Exhibens...*, 569.

⁸⁵ 1772. április 17. Scena 7. Angelus szavai. *Liber Exhibens...*, 570.

⁸⁶ 1772. április 17. Scena 7. Angelus Tertius szavai. *Liber Exhibens...*, 570.

⁸⁷ kristust [helyesírás miatt javítva]

Az 1763. évi misztériumjátékban az Epilogus zárószövegei is egyértelműen figyelmeztették a nézőket:

Lelki úsmeretét meg vizsgálja minden,
S regen tett vétkeiket kiki meg úsmérvén,
Istent meg kővesse sirván keservesen,
Hogy nyerjen kegyelmet az Istentől!⁹⁰

Kájoni bűnbánattartásra felszólító passiók népeke Krisztus szenvedésének okait kutatva bibliai bizonyítékot keres. A 16. versszak első sorában („Im, meg találod ezt Szent Pal Apostolnal...”) nem pontos szentírási helyeket ad meg, hanem az egyik újszövetségi könyv szerzőjére általánosságban hivatkozik úgy, ahogy számos esetben az 50–100 évvel később, helybéli színpadon bemutatott sokszereplős passiójátékok. Például Synesius alábbi versszaka 1771 nagypéntekén pontosan ugyanabban a bűnbánattartási kérdéskörben szólalt meg, mint a Kájoni által megörökített népeke-szónoklat:

Nem én, hanem Szent Pál szavai hirdetik,
Hogy akik vétkeznek, ismét meg feszítik
Az Istennek Fiát, akik eszt nem hiszik,
Eretnekek.⁹¹

A *Hymnarium*-ból imént közzétett költemény, valójában énekké emelt, versszakokra osztott, intő tartalmú prédikáció résztvevő tömegekről beszél, aki Krisztus koporsójához járult: „Mijs, kik e' helyen it számoson vagyunk, / Ez koporsohoz rendel nem járulunk” (31. vsz.), továbbá „Ez gyasz koporsohoz bizvast jarullyatok” (23. vsz.), valamint „Im, e koporsoban edes remensegtek” (24. vsz.). E liturgikus tárgy létezését Kájoni gvárdián a *De origine custodiae Sancti Stephani Regis Ungariae in Transylvania* (a Liber niger, Fekete könyv) *Inventarium*-ában dokumentálta 1683. július 28-án: „Egy nagy szep faragot aranyas Koporso, Nagy Pentekre” (86r)⁹² bejegyzés olvasható a csíki konvent tulajdonában. Figyelemre méltó, hogy e feljegyzés után 38 esztendővel a legelső fennmaradt csíksomlyói passiójáték (1721) *feretrum*-okra van osztva; a szó szentsírt is jelenthet. A csíksomlyói misztériumdrámák szövegében több helyt találunk olyan rendezői utasításokat, miszerint hegyen vagy állomásokra bontva vagy körmenetben adtak elő bizonyos jeleneteket. A legelső, 1721-ből fennmaradt passiójátékot tehát *feretrum*okra (koporso, sélye, saroglya, szentsír?),⁹³ az 1723-as misztériumdrámát⁹⁴ pedig stációkra osztották. Az 1721-es, legkorábbi passiójáték címe pro-

⁸⁸ Fordics [értelem szerint javítva]

⁸⁹ SZABÓ Ágoston: *Actio pasceveica*, 1768. április 1., nagypéntek. Epilogus. *Liber Exhibens...*, 511.

⁹⁰ 1763. április 1., nagypéntek. Epilogus. *Liber Exhibens...*, 412.

⁹¹ 1771. március 29., nagypéntek. Scena 4. *Liber Exhibens...*, 557.

⁹² KÁJONI 1991, 68.

⁹³ A darab szerkezetét elemzi: KEDVES 1999, 66–89.

⁹⁴ Nemes Katalin gondozásában megjelent: „Nap, Hold és csillagok...” 2003, 7–44; Kilián István munkájaként: *Ferences iskoladrámák I., Csíksomlyói passiójátékok 1721–1739*, 2009, 173–218.

cessióra,⁹⁵ azaz körmenetre utal: „Processio parascevice, in qua describitur passio Christi pro humano generi figura scripturistica adumbrata.”⁹⁶ Ugyanezen passiószöveg *Feretrum Primum*ában olvasható ez a rendezői utasítás, amely arra enged következtetni, hogy egy nagyobb méretű *feretrum* körül zajlott a darab cselekménye: „Hic transibis ad alteram partem feretri”, azaz „Itt átmennek [ti. a szereplők] a feretrum másik oldalára.” A *feretrum* Szent Mihály lovát is jelenthette vagy egy gördíthető úrkoporsót, amit a darab címében jelzett processióban hordoz(hat)tak. Ennek a körmenetnek az egyik állomása lehetett az 1721-es misztériumdrama szövegében jelzett *Statio prima*. Az elmondott utasítások alapján sejthetjük, hogy az első csíksomlyói misztériumjátékot a hívő nézőkkel együtt vonuló körmenetben, görgethető úrkoporsó vagy alkalmi színpad mellett mutatták be.⁹⁷ Kájoni imént kiadott népéneke ennek a devóciós, paraliturgikus hagyománynak lehet egy korai megnyilvánulása vagy akár elindítója, a XVIII. századi színi szokások közvetlen, helyi előzménye. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a fenti, *De Passione Domini* című, 34 strófás költeményt a XVII. század második felében nagypéntekenként a csíksomlyói kegytemplom úrkoporsója mellett énekelték közösen, vagy szólóban adta elő egy ferences. Ezt, az anyanyelven énekelve, strófikusan prédikáló és magyarázó szerepet a következő században a passiójátékok Prologusa és Epilogusa töltötte be. Arra nincs bizonyítékunk, hogy e szép verset maga Kájoni költötte vagy egy meglévő csíksomlyói hagyományt dokumentált *Hymnarium*-ában. Mivel latin mintája nincs a *Hymnarium* lapjain, azonkívül XVIII. századi előfordulása szívós hagyományra utal, minden bizonnyal jellegzetesen csíksomlyói alkotásokról van szó.

* * *

Közvetlenül az iménti, „*De Passione Domini*” című ének után olvasható a *Hymnarium* 253–254. oldalának jobb columnájában az alábbi költemény. Mellette, a bal columnában folytatódik a 251. oldalon elkezdett, „*De tota passione ex Lectulo Florido*” című, *Te ut in memoriam revocem Salvator...* kezdetű, összesen 75 versszakot számláló latin ének. De ez az alábbi költemény sem annak a versnek a fordítása, hanem helybeli invenció lehet:

⁹⁵ A processio liturgikus történetéről és teológiájáról lásd: RADÓ I., 1961, 492–498.

⁹⁶ 1721. április 11., nagypéntek. Az idézett mondat a dráma címe. *Liber Exhibens...* 643.

⁹⁷ A *feretrum* és a *statio* alkalmazása egyértelműen utal a XVIII. századi csíksomlyói ferences színjátszás liturgikus gyökereire. Párhuzamként említhető, hogy a földrajzi közelségben lévő Marosvásárhely jezsuita iskolájában 1708 nagypéntekjén az önostorozó, látványos körmenetben szintén *feretrum*-ot görgettek a halott Krisztus szobrával. A Kilián István által feldolgozott *Historia Domus* szerint 1703-ban, 1709-ben és 1711-ben is tartottak a székely városban nagypénteki *spectaculum*-okat. A *Historia Domus* dramatikusan vonatkozásait kiadta és elemzi: KILIÁN 2003, 75–86.

MAS

Ugyan Nagy Péntekre

Regi peldazatok immaron be töltek,
O testamentomban valamellyek löttek,
Az Ur Christus felől a' mit jövendöltek,
A regi Profetak mar be tellyesedtek.

Első peldazattya a' Christusnak vala
Abel, Adam fia: a' kit gyűlöl vala
Cain, az ő battya, s' a' mezőre hija,
Ez az artatlannak ot verét ki ontya.

Masodik peldaja a' Christusnak vala
Abrahamnak fia, Isak Patriarka,
A ki egy köteg fat uit az aldozatra
Hogy azzal az Apia Istennek aldozza.

Ez keppen a' Christus vallan viszi vala
A' magos keresztfat a' Calvariara,
Melyre gonosz sidok fel feszitik vala,
Hogy *szent* halalaual minket meg valtana.

Harmadik peldaia a' Christusnak vala
Josef Patriarka, kit el attak vala,
Kegyetlen Battyai, s' meg fosztották⁹⁸ vala,
Hogy soha se latnak, mert gyűlölük vala.

E' Keppen a' Christust sidoknak arulta
Judas, ki Urunknak Apostola vala,
Es a' veg vacsoran vele eszik vala,
Harmincz ezüst penzen nagy olcson elatta.

Mikor azert sidok Urunkat meg fogák,⁹⁹
Kötözue elsőben Annashoz hurczolak,
Onnet Caifashoz, a' hol meg csufoiak,
Szemeit be kötek, es arczul csapdosak.

Caifas, Urunkat Pilatushoz küldé,
Hogy őtet, mint biro, halalra itilné,
De Pilatus Christust Herodeshez küldé,
Hogy ezzel jo kedvét neki jelentené.

⁹⁸ meg fosztottak [értelem szerint javítva]

⁹⁹ fogak [értelem szerint javítva]

Herodes Christusnak igen örül vala,
Regtol fogva ötöt mert latni kívánta,
Sok dolgot Christustol igen kerdez vala,
De neki a' Christus csak egyet sem szola.

Ezt latuan Herodes igen meg busula,
Haragjaban Christust csufoltattya vala,
Udvara nepevel azert, hogy nem szolla,
Vegre Pilatusnak vissza külte vala.

Pilatus Christusnak igassagat tudgya,
Sidok alnoksagat meg ertette vala,
Ezt masok előttis meg vallotta vala,
Christust meg menteni igyekezik vala.

De hogy a' sidoknak meg szünnyek haragja,
Christus ellen valo erős kialtasa,
Christust vitezivel meg ostoroztattya,
Es artatlan vérét a' földel itattya.

Meg ertven a' sidok Pilatus szandekát,
A Christus Jesusnak, hogy ő fogta pártját,
El bocsatasara valo akarattyat,
Ezzel azt kilaltyak: meg bantya a' Császárt.

Ezt haluan Pilatus igen megijede,
Latuan, hogy Urunkal ¹⁰⁰ *mír* jot nem tehetne,
Sidok nehessege ¹⁰¹ *éltére* gerjedne,
Sidok azt kialtyak: Christust meg feszicse!

Azert Christus ellen sententiat monda,
Hogy be tellyesednek sidók kivansaga,
Es meg valosodnek Profetak irasa,
Patriarkaknakis az ő peldazattya.

Ezt haluan a' szolgak töuisset vaganak,
Melyből a' Christusnak Coronat csinálnak,
Es kegyetlen modon fejeben nyomanak,
Draga Szent fejből sok vert bocsatanak.

¹⁰⁰ mar [értelem szerint javítva]

¹⁰¹ eltere [értelem szerint javítva]

Egy nehéz keresztfat *már*¹⁰² csináltak vala,
 Mellyet mi Urunknak adának vallara,
 Hogy azt viddegelne¹⁰³ a' Caluariara,
 Melyre feszítetven nagy kinnal meg halna.

A Calvariara Christus hogy el juta,
 Mezitelen tevek sidok keresztfara,
 Kezeit, labait ra szegeztek arra,
 S' fel emelek ötlet mindenek lattara.

Ime, te eretted a' Christus meg hala,
 O, te bűnös ember, mert te siecz vala
 Sok bűneid által örök karhozatra,
 De *szent* halalauaal a' Christus meg valta.

Igy szenvedde halalt a' Christus erettünk,
 S' meg mente kinoktól, kiket erdemlettünk,
 Az örök halaltól, a' melyre siettünk,
 Sok vetkeink által, kiket cselekettünk.

Le boruluan azért imadgyuk Urunkat,
 Ez Sacramentomban leuő Christusunkat,
 Hogy mikor el hozza mi vegső orankot,
 Akkor adgyon nekünk örök nyugodalmot.

Dicsirtessek azért az Atya Ur Isten,
 Ki az Ő *szent* fiat le külte közinkben,
 Aldassek az *szent* lelek Isten,
 Tellyes Szent Haromsag mind örökke. Amen.¹⁰⁴

Az ugyancsak terjedelmes, teológiai tényeket költői megfogalmazásban éneklő, tartalmában didaktikus és egyben intő jellegű költemény a jézusi szenvedéstörténet állomásait sorjázza. Előtte annak leggyakrabban alkalmazott ószövetségi előképeit éneklő meg. A költemény cselekményének sorrendje, felező 12-es versmértéke, *a a a a* rímképlete egyezik a legtöbb helybéli, Kájoni élete után jó fél évszázaddal később felvirágzott misztériumjátékok sajátosságaival. Az ének szerint a szenvedő Jézus Krisztus prefigurációja Ábel (2. vsz., lásd: Gn 4,1–16), az áldozati fát saját vállán cipelő Izsák (3–4. vsz., lásd: Ter 22,1–18) és József, akit eladtak a testvérei (5–6. vsz., lásd: Gn 37,12–36). A XVIII. századi passiójátékok szövege —eddiggi vizsgálódásaink szerint— 71 féle előkép-

¹⁰² mar [értelem szerint javítva]

¹⁰³ viddegél: szállítgat, gyakran visz, cipelget. (*Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIV.* 2014, 423–424.)

¹⁰⁴ KÁJONI-*Hymnarium*, 253–254. jobb kolumna. A 7–20. versszak gyakorlati célú kiadása: MEDGYESY S. 2019, 372–374.

párhuzamot állított színpadra,¹⁰⁵ vagy említett meg, leggyakrabban a Krisztus megtestesülését és kereszthalálát eldöntő égi pör jelenetében, ahol az adott előkép saját jelentését elmondva vokolt *Deus Pater* udvarában. A Kájoni énekében olvasható prefigurák közül Ábelé 3 esetben (1727-ben és 1767-ben égi pör során és 1736-ban eljátszva), Izsáké hat alkalommal (1727-ben, 1733-ban, 1755-ben, 1767-ben és 1769-ben égi pör fellépőjeként, 1765-ben előadva), József története pedig öt passiójáték (1721-ben és 1734-ben előadva, 1727-ben és 1767-ben égi pör szereplőjeként és 1753-ban a Prologusban említve) cselekményében jelent meg a csíksomlyói színpadon. Kájoni éneke a mennyei vita jelenetéhez hasonlóan égi rendelésnek tartja ezen előképeket, és a 7. versszakot „Mikor azért sidok Urunkat meg fogtak...” kezdősorral indítja. A ferences egyházzenesz által leírt költemény összeolvassa az evangéliumokat,¹⁰⁶ Jézus perének minden állomásáról —Kaifás, Annás, Pilátus, Heródes, tövissel koronázás, ítélet, kereszthordozás, megfeszítés— énekel a 7–19. versszakban. A csíksomlyói passiójátékok szinte mindegyike részletesen bemutatja ugyanezen eseményeket.¹⁰⁷ Az ének zárásaként (19–21. vsz.) a bűnös közönséget inti. A 21. strófa az Oltáriszentséget is említi, de nagycsütörtök esti vagy úrnapi előadás kizárható, mert az ének címe nagypénteket jelöli meg. A népének-szónok által előadott, narratív alkotás a himnuszok hagyományát követve a Szentháromság dicsőítésével zárul.

Az utóbbi két (a „*De Passione Domini*” című, *O, nam ez volt amaz szomorúság napia...* kezdetű, továbbá a „*Mas. Ugyan Nagy Péntekre*” című, *Regi példázatok immaron be töltek...* kezdetű) népéneket tekintve az első ének a bűnbánattartásra int a passió történéseit exemplumként alkalmazva, mintha Prologus lenne; a második ének az ószövetségi előképekkel kezdődik, és a teljes újszövetségi passiót éneklí végig, mintha a misztériumjáték *actus*-ai és *scena*-i vagy akár *statio*-i lennének; végül a második éneket rövid tanulság és doxológia zárja epilógusként. Mivel a két ének tartalma a XVIII. századi, ugyancsak csíksomlyói és ferences passiójáték-párhuzamok alapján összeilleszthető, továbbá Kájoni egymás után másolta be őket *Hymnarium*-ába, feltételezzük, hogy e két ének eredetileg összetartozott. Minden bizonnyal egy ferences szónok, *contionator* énekeként hangzott el a XVII. században, és a XVIII. századi sokszereplős misztériumjátékok előzménye volt.

¹⁰⁵ A bibliai előképeket forrásaival és drámabeli előfordulási helyeivel együtt sorolja: MEDGYESY S. 2009, 364–369.

¹⁰⁶ Az evangélium-összeolvasás korai előzménye Tatianos (kb. 120–172) igen népszerű munkája, a *Diatessaron* volt, mely a négy kánoni evangéliumból szerkesztett evangélium-harmónia. Mivel a *Diatessaron* folyamatosan olvasható Jézus-életrajz, ez lett később a népszerű Jézus-életrajzok (*vitae*) forrása. Hatása a XVII. századig érezhető. Valószínű, hogy a nyugat-európai misztériumdrámáknak is minta lehetett. (VANYÓ 1997, 227–228.) A *Makula nélkül való tükkör* (első magyar nyelvű kiadása: Nagyszombat 1712; facsimile-kiadása elemzéssel: *Makula nélkül való tükkör* [FRAUHAMMER 2015]) című, a barokk korban igen népszerű Jézus- és Mária-életrajz ugyanígy tárja olvasói elé az említett üdvtörténeti eseményeket. (E műről a legújabb elemzések bőséges bibliográfiával: KOVÁCS 2014; *Makulátlan tükkör*, 2016.)

¹⁰⁷ Felsorolásukat, forrásaikat és drámabeli helyüket lásd: MEDGYESY S. 2009, 355–364, Nr. 51–100.

* * *

A *Hymnarium* nagyheti énekei között, a 167–168. oldal bal kolumnájában olvasható egy latin ének „Lamentatio de morte Christi, Ex Fasciculo Myrhae. P. Joanni Hondencij Ord. Minorum” címmel és forrásutalással, *Ecce migrat flos redolentior...* kezdősorral, 16 versszakos terjedelemben, 10-es szótagszámú (5+5-ös lüktetésű) izoszillabikus sorokkal. A ferences hagyományból származó költemény Krisztus szenvedő tagjai felett kesereg, és a teremtett világ alkotmányait szólítja fel siratásra. Az ének mellett, a 167. oldal jobb kolumnájában olvasható magyar nyelven egy hat strófából álló, Krisztust sirató ének, amely —Kájoni forrásutalását követve— nem Joannes Hondencius említett, a gyűjteménybe párhuzamosan bemásolt költeményének fordítása. A *Sirjatok en velem, o, ti magos egek...* incipitű, alább közölt ének négysoros versszakainak szótagszáma: 12–12–10–10. Az ének Krisztus szenvedésén kesereg a természet elemентаival együtt, a bűnös embereket hívja fel őszinte bűnbánatra. Tartalmát és stílusát tekintve e költemény minden bizonnyal ugyancsak egy prédikátor, egy *contionator* szájából hangzik el, de felhasználja a korabeli, majd a XVIII. század csíksomlyói és kantai színpadán tovább örökített Mária-siralmak szokásos szófordulatait, toposzait is. Figyelemre méltó, hogy az ének nem himnusz és nem szekvencia, mert inkább feddő jellegű, mint köszöntő és dicsérő, azonkívül nem a Szentháromságot dicsőíti a záró versszaka. Ebben az esetben is egy versbe szedett, énekelhető prédikáció- vagy misztériumdráma-töredékkel van dolgunk. A szöveg teljesnek mondható, mert a záró sor után találjuk Kájoni bejegyzését: „De eadem”,¹⁰⁸ de itt a másolat megszakad, a „De eadem — ugyanerről” szülő, minden bizonnyal szintén nagypénteki alkotást a ferences egyházzenesz —ismeretlen okból— nem másolta bele gyűjteményébe.

Eredeti dallamváltozatában a XVI. század, szövegében a XVII. század vallásgyakorlatának és iskolai kultúrájának gyümölcse az ének nótajelzése: „O, keserves jaj szo.” A *Cur mundus militat...* dallamára utaló halottvirrasztó tétel szövege elsőként a *Cantionale Catholicum*-ban olvasható *Oh, kererves jaj-szó! Minnyájan meg-halunk...* incipittel, 6 versszakos terjedelemben.¹⁰⁹ A XVI. századból származó dallamát Csíksomlyó vonzaskörzetéből, a bukovinai Józseffalváról őrzi a népzene kutató.¹¹⁰ *Be keserves jajszó...* kezdősorral XVIII. század végi protestáns énekeskönyvekben (pl. *Zemlényi kézirat*, 1775; *Kovács József kézírata*; *Első Novák melodiarium*, Sárospatak, 1791; *Szkhárosi–Jordánházi melodiarium*; *Halotti énekek*,

¹⁰⁸ KÁJONI-*Hymnarium*, 167.

¹⁰⁹ A Kájoni-*Cantionale* 1. kiadásában (1676) a 713. lapon, a 2. kiadásban (1719) a 602. oldalon található ez az ének. Helyben alkalmazott dallama a *Deák–Szentés-kézirat*-ban (1741–1774) olvasható, kiadta: RMDT II. Nr. 302/III; DOMOKOS 1979, 1172–1173, Nr. 786; KÓVÁRI 2013, 239, Nr. 180.

¹¹⁰ Józseffalva (Bukovina) – Bátaszék (Tolna), Mezei Mátyásné Mezei Anna 67 éves, gy. Kiss Lajos 1958. Kiadta: SZENDREI-DOBSZAY-RAJECZKY 1979, I/188/e. (Dallamrokonság főként az *Ó, édes Megváltóm, ne nézd bűneimet...* kezdetű halottas énekkel van.)

1813) is nyomára bukkanhatunk,¹¹¹ dunántúli és palócföldi gyűjtések e melódiának a népi változatát örökítették meg.¹¹²

Kájoni szövegváltozata így hangzik:

Nota. O keserves jaj szo

Sirjatok en velem, o, ti magolj egek,
Mivel fajdalmiban Jesus előttetek
Most veretik, rutul szaggattatik,
Könyvezzetek, halalra uitetik.

Homalyban öltözzel, ó, egek csillaga,
Az Egekkel együtt keszúly gyasz ruhaba,
Mert Uradnak tövis koronaja
Szent Fejenek Szent velejet jarja.

Sirjatok en velem, O, ti magos hegyek,
Kősziklak gyomraban valo sötet vermek,
Hogy ilyen nagy vaksaga embernek,
Nem sirattya kinnyat Istenenek.

Kialts fel nagy szoval tengernek melysege,
A földel es menyel induly könyvezesre,
Hogy Szent Urad ily keserusegbe
Be merüle halalos insegbe.

O, nyomorult ember, e' Vilagnak Urat
Siralmiddal enyhicz kiralyodnak sullyat,
Előtted jar, nezd erőtlén voltat,
Mi bűnejk nyomjak edes hátát.

Te azért Szemlelven annyi szenvedését,
Uradnak keserues vere ki ontasit,
Sziből öncz ki szemeidnek könyvit,
Hogy meg nyerhesd Istennek kegyelmet.¹¹³

¹¹¹ BARTHA 1935, 265–266, Nr. 182.

¹¹² Perenye (Vas), Bejczy Józsefné Hittaller Anna *1928, gy. Medgyesy S. Norbert, Perenye, 1996. július 29; 2005. augusztus 15; Németh István: 2011. április 18. és 2011. június 9. Kiadta: *Ecclesia Agathae* 2011, 436, hangzó forrás ugyanebben a kötetben: *Éneklő Perenye* CD-ROM 080a–d. A perenyei változat (adatközlő: Török Lajosné Horváth Terézia) Lajtha László, Erdélyi Zsuzsanna és Tóth Margit Szanyban (Sopron vm.) megőrkített dallamával vág egybe, 1954 januárjának közepén és szeptember 3-án, kiadás: LAJTHA 1956, 387–389, Nr. 194. A perenyei változattal majdnem egyező variánst közöl váraszó (Heves vm.) gyűjtésből: MNdtK I. 1988, IV (E)/288.

¹¹³ KÁJONI-Hymnarium, 167. jobb kolumna.

A Kájoni-*Hymnarium* gyakori forráshivatkozását jelentik Lectulus Floridus és Lanspergius írásai. „De ipsa passione et morte ex Lectulo Florido” a címe és egyben forrásmegjelölése annak a 17 versszakos, *In passione Domini, / qua salus datur homini...* — *Az Urnak szenvedésében / Ember iduössege, kiben...* kezdősorral,¹¹⁴ továbbá a „De eadem ex eodem” című, *Christum ducem, qui per crucem...* — *Christus vezert, ki fan töt bert...* kezdősorral ellátott, 10 strófás,¹¹⁵ Kájoni által magyarra átültetett költeményeknek, amelyek a szenvedő Jézus-hoz szóló, kevésbé szenvedélyes hangú könyörgés és dicsőítő alkotás. Felmerül a kérdés, hogy a tanulmányunkban elsőként közölt nagypénteki költemények nem Lectulus Floridus, Lanspergius, Joannes Hondencius vagy más, késő középkori vagy kortárs ferences írók és költők műveinek hatására keletkeztek? Netán pontos fordítások vagy anyanyelvű variánsok? A hatást elképzelhetőnek tartjuk, de a fordítást nem, mert e csak magyar nyelven fennmaradt szövegek stílusa, versezete, a jézusi szenvedéstörténet ószövetségi előképeit és sorrendjét végigéneklő tartalma, a hívőkhöz szóló és a bűnösöket erősen megfeddő hangvétele, monologikus vagy dramatikus, több esetben 3–4 szereplőre osztható előadásmódja mindenképpen csíksomlyói invenciót sejtet, amelynek szerzője vagy jeles továbbörökítője volt Kájoni János.

IV. Dramatikus passiók népénekek a XVII. századi Csík és Gyergyó területén

Feltehetjük a kérdést, hogy a XVII. századi, a Székelyföld katolikus falvaiból fennmaradt kéziratok énekeskönyvek milyen dramatikus népénekeket tárnak elénk nagypéntekre? Hathattak Kájoni munkásságára? Csíksomlyón túl, a kegyhely földrajzi vonzáskörzetéből is maradtak fenn hasonló, korabeli népénekek?

A XVII–XVIII. századi passiók hagyomány között a fenti költemények mellett a Kájoni *Cantionale* „Passio de vita Christi” című, 116 versszakból álló dramatikus népéneke jelentette.¹¹⁶ A *Cantionale* a nagypénteki, evangéliumi János-passió után ír egy utasítást, amely erre, a kötet végén található, nem pontosan biblikus, verses passióra vonatkozik: „Vide alteram Passionem in fine libri, de VITA CHRISTI.”¹¹⁷ Kedves Csaba erről a verses passióról jogosan feltételezi, hogy előadták Kájoni működése idején, Csíksomlyón.¹¹⁸ *A' Felséges Isten, Ki lakik Mennyégben...* kezdetű költemény (Nota: *A' Szent Irás mondgya, hogy szoros út vagyon etc.*)¹¹⁹ végigviszi Krisztus szenvedéseinek bibliai (Olajfák

¹¹⁴ KÁJONI-*Hymnarium*, 216–217.

¹¹⁵ KÁJONI-*Hymnarium*, 217–218.

¹¹⁶ Kiadta: DOMOKOS 1979, 1237–1248. Az éneknek a színjátékokkal való kapcsolatáról: PINTÉR 1993, 89–90.

¹¹⁷ DOMOKOS 1979, 463.

¹¹⁸ KEDVES 1996/4, 41–42; KEDVES 1996/5–6, 48–49.

¹¹⁹ A XVI. századi dallamot a közösségi népi emlékezet is megőrizte: Istensegíts (Bukovina)-Nagyvejke (Tolna vm.), Gáspár Simon Antal, gy. Domokos Pál Péter, kiadás: DOMOKOS 1979, 1237, Nr. 819; Lövéte (Udvarhely vm.), Tókos Péterné Orbán Rozália 64 éves, gy. Forrai Magdolna 1963; Pinnye (Sopron vm.), Trieber Istvánné Szigeti Vilma 70 éves, Iváncsics Jenőné Mihóca

hegye, Júdás árulása, Caiphas, Annás, Pilátus és Heródes előtt, Golgota) és apokrif (Mária együtt szenvedése) történéseit. E vers a fenti, *Hymnarium*-béli *Regi peldazatok immaron be tölttek...* kezdetű énekhez áll legközelebb, valamint a XVIII. századi drámákhoz hasonlóan egygyé olvasztja ezeket az eseményeket, szófordulatai leginkább a XVIII. századi siralomszövegekben tükröződnek.

A *Petri András-énekeskönyv* (Csíkszentkirály, 1630–1631) 50 strófás, „*Passio Beatissimae Virginis Mariae*” című, *Szüz Maria Jesusnak Szent Annnya...* kezdősorral olvasható dramatikus költeménye a betániai jelenetet is megénekli.¹²⁰ Ez a Mária-passió csak Csíkhöz és kifejezetten Kájoni személyéhez köthető énekeskönyvekben: a *Csíksobotfalvi kéziratban* (1675)¹²¹ és a Kájoni *Cantionale* lapjain (1676)¹²² szerepel. A „*Passio Domini Nostri Jesu Christi*” című, négy részből és 154 versszakból álló ének (Incipit: *MEnynek, Földnek, ez Világnak Ura...*) egy teljes passiót tár elénk. Holl Béla kutatásai szerint Kájoni munkásságát megelőző és az egyházzene ferencesre nagy hatást tevő hagyomány dokumentumai.¹²³ Egy ősforrás alapján a Csíkban összeírt *Mihál Farkas-kódex*-ben (1677–1687),¹²⁴ egy másik forrás (a) alapján a *Petri András-énekeskönyv*-ben (40a–41b), egy újabb átírás (ß) alapján a *Pálffy Márton-énekeskönyv*-ben (Ditró, Gyergyószék, 1676 előtt)¹²⁵ és a Kájoni írta *Csíksobotfalvi kézirat*-ban (1675, 62–87), majd ennek alapján a nyomtatott *Cantionale*-ban (1676, 1719)¹²⁶ szerepel. Biblikus és devóciós Mária-jelenetekkel tarkított ének, szerkezete hasonlít a csíksomlyói drámákéhoz: túlnyomó többségében az evangéliumok szövegéből merít, és ezek

---

Ágnes 60 éves, Pála Ferencne Pála Margit 45 éves, Göndöcs Erzsébet 40 éves. gy. Lajtha László, kiadás: SZENDREI–DOBSZAY–RAJECZKY 1979, I/18/p, II/130/j.

¹²⁰ OSZK Oct. Hung. 1395. 11a. (STOLL 2002, Nr. 50.) Bővebben: DOMOKOS 1979, 64–70.

¹²¹ OSZK MsMus 1211. 87–95. (STOLL 2002, Nr. 99.) Tartalma: RMKT XVII. század 15/B, 1992, 114–120.

¹²² Az ének kiadása: RMKT XVII/ 7. 1974, 259–265, 615, Nr. 160; DOMOKOS 1979, 366–369. Az ének a *Cantionale* első kiadásában a 126. lapon található, a második kiadásban (1719) érdekes módon nem szerepel. Nótajelzése: „Boldog Aszszony passio-ja azon notara.” Valójában: „Angyaloknak nagyságos Aszszonya...” Az ének, nyilván közös forrás kapcsán, erősen hasonlít a *Makula nélkül való tiükör* búcsúzási jelenetéhez (Nagyszombat 1712. 61–62. rész, 269–282).

¹²³ Holl Béla szerint „Nem kizárt, hogy Kájoni ismerte a *Mihál Farkas-kódex*-et, és a *Cantionale Catholicum* megjelenése után kéziratossá gyűjtésébe [*Hymnarium*-ába] éppen ebből a kéziratból vette át a *Mária, malasztanak anyja...* kezdetű himnusz fordítását.” (RMKT XVII. század 15/B, 1992, 20. Az énekeskönyv leírása és tartalma: 15–20.)

¹²⁴ OSZK Oct. Hung. 482. 103a–115a. (STOLL 2002, Nr. 103.) A *Mihál Farkas-kódex* is tartalmazza a *Comico-Tragoedia*-ból (1646) a dúsgazdag sirlalmát: *Ó, bülátott, sok kínt vallott* (25a–28a).

¹²⁵ OSZK Quart. Hung. 1985. 23a–26b. (STOLL 2002, Nr. 129.) Holl Béla szerint: „Az énekek jelentős része a Kájoni János 1676-ban megjelent *Cantionale Catholicum*-ánál korábbi, attól független kéziratossá hagyományt tükröz. A *Pálffy Márton-énekeskönyv* tehát 1676 előtt keletkezett.” (RMKT XVII. század, 15/B, 1992, 28. Az énekeskönyv tartalma: 27–32.)

¹²⁶ „*Passio Domini Nostri Jesu Christi*” cím alatt négy részre osztva *Menynek, Földnek, ez Világnak Ura...* kezdettel a nagybőjti fejezet első éneke. A *Cantionale* első kiadásában a 113., a másodikban a 87. oldalon olvasható. Kiadás: DOMOKOS 1979, 357–366; a kéziratossá források alapján közli: RMKT XVII. / 7. 1974, 207–228, Nr. 136. A források csoportosítását Stoll Béla készítette, olvasható: RMKT XVII. / 7. 1974, 601.

közé illeszti be a szenthagyományban élő, elsősorban máriás motívumokat. Az éneket kizárólag székelyföldi és XVII. századi elterjedtsége miatt is közvetlen kapcsolatba hozhatjuk Csíksomlyóval, időben legkésőbbi változatai alapján pedig Kájoni János személyével. A *Czerey János-énekeskönyv* (Kézdiszentlélek 1634–1651) egy betlehemes játék szövegét őrizte meg,¹²⁷ a *Bocskor János-énekeskönyv* (Csíkszentlélek, 1716–1739) egy Péter-siralmat tár elénk, amely az 1756-os passiójáték 12. jelenetének zárásaként is olvasható.¹²⁸ A felsorolt példák bizonyítják, hogy a dramatikus népének Csíksomlyó táján virágzott a leginkább a katolikus megújulás időszakában.

V. Összefoglalás

Tanulmányunkban Kájoni János *Hymnarium*-ának (1659–1677) nagypénteki énekeit vettük górcső alá. Elsősorban azokat a tételeket vizsgáltuk, amelyek csak magyar nyelven olvashatók e kéziratos gyűjteményben, és ehhez közöltünk párhuzamként latin nyelvű, késő középkori költeményeket ugyanebből a szövegkorpuszból.¹²⁹ Vizsgált énekeink régtől élő anyanyelvi paraliturgikus gyakorlatra engednek következtetni Csíksomlyón, amelynek egyik bizonyítéka az egész *Hymnarium* és a *Cantionale Catholicum* (1676, 1719) magyar nyelvű litiurgikus tételeinek létezése.

A *Petri-énekeskönyv* (1630–1631), a *Mihál Farkas-kódex* (1677–1687) és a *Pálffi Márton-énekeskönyv* (1676) nagypénteki énekeit tekintve létezett egy anyanyelvű, dramatikus és epikus népénekahagyomány Csíkban és Gyergyóban Kájoni korában. Abban a régióban, amely megszakítás nélkül őrizte a katolikus hitet és vallásgyakorlást a középkor óta. Ezeknek a sokversszakos, szereplőkre osztható passió-énekeknek távoli mintái a XIV–XV. század zsolozsmaforrású hórásénekei voltak. E liturgikus költeményekből Kájoni több tételt lefordított, és bemásolt *Hymnarium*-ába. Viszont ezek mellett az énekek mellett találhatunk öt olyan nagypénteki költeményt is e versgyűjteményben, amelyeknek latin mintáik nincsenek; szerkezetük, bibliai és apokrif eredetű toposzrendszerük már saját stílust, sokkal egyénibb, magyar anyanyelvi, paraliturgikus szokás-

¹²⁷ OSZK Oct. Hung. 1609. 134a–137b. (STOLL 2002, Nr. 55.). A betlehemes szövegét legutóbb közzé tette: *A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)* 2017, 131–142.

¹²⁸ *Liber Exhibens...*, 1774. 137. Az énekeskönyv és a drámabeli *planctus* szövege, versszakainak sorrendje teljesen megegyezik. Elképzelhető, hogy a Bocskor kéziratába bekerült ének közismert volt a korabeli csíki kántorok és ferencesek körében, de azt is erősen feltételezhetjük, hogy a csíksomlyói nagypénteki előadások hatottak Bocskor János költészetére. Nem kizárt, hogy Bocskor is részt vett a nagypénteki csíksomlyói előadásokon a korai időszakban. Feltételezésünket Csörsz Rumen István is megerősíti, aki szerint Bocskor az 1710-es végén és az 1720-as évek elején minden bizonnyal a csíksomlyói ferences gimnázium diákja volt. CSÖRSZ 2003, 34.

¹²⁹ Csíksomlyó liturgikus kódexeiben a XVI. századból származó több bejegyzés olvasható, amely anyanyelvi zoltározásra, esetleg zsolozsmázásra utal. Több himnusz fordítása (pl. Gloria laus, Vexilla regis, Patris Sapientia-hórásének) szerepel a *Cantionale Catholicum*-ban is. (Bővebben: DOMOKOS 1979; MEDGYESY S. 2009, 148–153.)

rendben született szövegezést, frazeológiát mutat. Ezek közé a veretes stílusú, saját invenciójú tételek közé tartoznak a tanulmányunkban elsőként közölt népénekek: a *Jaj, nagy kedven tartot szerelmes szülöttem...* kezdetű egyszereplős Mária-siralom (12 vsz.), az *O, drága szerelmiünk, egyetlen örömiünk...* kezdetű, Mária és a *contionator* szerepére osztott *planctus* (7 vsz.); a ferences prédikátor által szónokolva énekelt *O, nam ez volt amaz szomorusag napia...* incipitű (34 vsz.) és a *Regi peldazatok immaron be töltek...* kezdetű (22 vsz.) epikus passiók énekei, továbbá a *Sirjatok en velem, o, ti magos egek...* kezdetű, Jézust sirató költemény (6 vsz.). Nem véletlen, hogy a franciskánus Kájoni anyanyelvű verseiben a pénteki nap különös hangsúlyt kapott, hiszen a Rendalapítótól eredő ferences passiómisztika lelkeségük középpontjában állt. A Kájoni-Hymnarium vizsgált tételei végig-éneklik Jézus Krisztus szenvedéstörténetét, elmondják annak legismertebb ószövetségi előképeit és jelentős bennük a fájdalmas Szűz Mária alakja. Strófákra osztott, nótajelzéssel ellátott népénekekről beszélünk, de szereplőkre (Jézus, Mária, Mária Magdolna, narrátor) bontható párbeszédet találhatók bennük. Ezeket az egyes szám első személyben énekelt részeket a narrátor–prédikátor versszakai vagy verssorai kötik össze, akik kemény szavakkal bűnbánattartásra intik azokat a hívőket, valójában nézőket, akik egyben az éneklői, színházi szemmel nézve előadói voltak ezeknek a XVII. századi költeményeknek. A tanulmányunkban vizsgált, sokversszakos, epikus-dramatikus népénekekben egybeolvad a népének, a misztériumjáték és a prédikáció műfaja. Ez a csíksomlyói példa igazolja Farmati Anna felvetését, aki szerint „műfajok, szövegtípusok elkülönítésében vannak ugyan általánosnak mondható támpontjaink, de az irodalmi szövegek, egyáltalán az irodalmiság típusának meghatározása mindig korfüggő, legtöbbször lehetetlen stabil rendszert felépíteni. (...) A használati irodalom megnevezés még nem létezett, de a jelenség igen, és valamilyenre tudatos is volt.”¹³⁰

Véleményünk szerint ezen énekek esetében eredendően a zsoltószöveg egyes tételeiből származó, XIV–XV. századi hórásénekekre és itáliai laudákra visszavezethető, a XIV–XV. századi devóciós passiókkal és a XV–XVII. századi dramatikus prédikációkkal rokonítható, nagypénteki, párbeszédű felépítésű és egyben prédikációs jellegű, saját, csíksomlyói, paraliturgikus szokásról beszélhetünk. Ezt az a földrajzi tényező is alátámasztja, hogy a magyar nyelvterület más részéről nem kerültek elő ilyen tartalmú és stílusú passiók alkotások.

Az *O, nam ez volt amaz szomorusag napia...* kezdetű költemény 31. versszaka nézőkről beszél, akik Jézus koporsója körül gyűltek össze. Az első fennmaradt (1721) passiójáték egy *feretrum*-nál (úrkoporsónál) játszódik, a hat esztendővel későbbi misztériumjátékot —szintén paraliturgikus gyökereket sejtetve— pedig *statio*-kra, azaz állomásokra osztották a csíksomlyói ferences gimnázium tanárai és diákelőadói. Kájoni énekszövegeiből következtetünk arra, hogy e sajátos szokás helye a csíksomlyói kegytemplomban felállított vagy éppen sa-

¹³⁰ FARMATI 2009, 53.

roglyán körbevitt, illetve a hívő-éneklő nézők által körmenetben megkerült úrkoporsó volt. Alkalma nagypéntek estéje (a szentsír megnyitása után), fő szereplője a ferences *contionator* és a hívő nézősereg lehetett, akik az elbeszélő és egyben párbeszédre osztott, emellett intő jellegű, sokversszakos költeményeket együtt énekel(het)ték a prédikátorral. Az énekekben Szűz Mária, a fiát kereső, vele együttszenvadó édesanya alakja —szintén késő középkori obszerváns szokás alapján— különösen nagy jelentőséget kap. A Kájoni által megörökített népénekek egyben bizonyítják a XVIII. századi nagy passiójátékok liturgikus és paraliturgikus eredetét, amelyek ráadásul anyanyelven zajlottak.

A Kájoni által 1659 és 1677 között papírra vetett énekek szerkezete, epikus és egyben didaktikus tartalma, motívumrendszere, stílusa, frazeológiája, versmértéke és szótagszáma, rímképlete és a bűnbánattartást előmozdító célja egyértelműen a XVIII. századi (első adatunk szerint 1721-től felvirágzott) csíksomlyói passiójátékok konkrét és helybeli előzményének tekinthetők. Ezek az alkotások a láncszemek a XIV–XVI. századi, elsősorban itáliai eredetű, Mária anyai kúnjaira összpontosító devóciós passiók, a XV–XVII. századi dramatikus prédikációk és a XVIII. századi csíksomlyói passiójátékok között.¹³¹ Kájoni énekei közelebb állnak a késő középkori forrásvidékhez (dramatikus prédikáció, devóciós passió), mint az *actus*-okra és *scena*-kra, ritkábban *statio*-kra vagy *inductio*-kra osztott, sokszereplős, a templom helyett már színpadon bemutatott, 50–130 évvel későbbi, a gimnáziumi oktatáshoz és a Mária Társulathoz kötődő társaik. A Kájoni énekeiben anyanyelven és strofikusan prédikáló és magyarázó, énekelve vagy recitálva eljátszott *contionator*-szerepet a következő században a passiójátékok Prologusa és Epilogusa töltötte be, akik mellett —például— 1721-ben Misericordia, 1723-ban Justitia és 1746-ban maga a Concionator nevű szereplő jelentette a prédikátor feladatát.

Arra sajnos nincsen adatunk, hogy ezeknek az énekeknek —Domokos Pál Péter szavával élve— „az erdélyi magyarság éneklő Pázmány Péterje”,¹³² Kájoni János lett volna a szerzője, vagy egy meglévő, jellegzetesen csíksomlyói szokást vetett papírra 1677 előtt? A *Hymnarium* énekeinek tanúsága szerint mindenesetre Jézus Krisztus szenvedéstörténetének dramatikus bemutatását (vagy legalább párbeszéd, szentsír körüli, minden bizonnyal processziós el-éneklését) Csíksomlyó esetében 50–60 esztendővel előbbre tehetjük az első passiójáték szövegének 1721-es dátumánál.

¹³¹ Ugyanilyen közvetítő kapocs Stockinger Mátyás ferences nagypénteki második prédikációja (Csíksomlyó, 1679–1689), amely az egyik Laskai-beszéd (*Biga salutis* 1506, 47. sermo) majdnem pontos fordítása. Stockinger kéziratos prédikációjának jelzete: OSZK Quart. Hung. 1424. A Laskai- és a Stockinger-sermót párhuzamosan kiadta: SZELESTEI N. 2003, 137–181.

¹³² DOMOKOS 1929, 104.

Forrás- és irodalomjegyzék

Kézirat és nyomtatott források

*Cantionale Catholicum. Régi, és Új, Deák és Magyar Áítatos Egyházi Enekek, Dicsi-
retetek, Soltarok, és Lytaniak; [...]* P. F. Balas Agoston Theologus-által a fogyatkoz-
sokból megjobbítottván, és némelly Deák, s Magyar Enekek kihagyattatván, újjak
tétettenek helyekben, és Istennek dicsiretére, s a Keresztények lelki vigasztalására
újjonon ki-bocsáttatott. A Csiki Sarlós B[oldog] A[sszony] Kalastromába
nyomtatattott, 2. kiadás 1719. (Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára,
Ltsz. 5202; Csíki Székely Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíksze-
reda, Ltsz. 3442; OSZK 294.639)

GRITSCH, Johannes: *Quadragesimale*, Anton Koberger, Nürnberg. (Csíki Székely
Múzeum Könyvtára, Ferences Állomány, Csíkszereda, Ltsz. 6180. Coll. 1.)

KÁJONI János: *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677.
(Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, A V 3/5250.)

*Liber Exhibens Actiones parascevicas ab anno 1730 usque ad Annum 1774 diem
aprilis 27. Libellus, Scholarum Csik Somlyoviensium, nihilominus Mediam Synta-
xeos, ac Grammatices signanter, specialiter concernens; et continens Repraesenta-
tionem, Enuclationem Mysteriorum Passionis Dominicae, seu Actiones Tragico-
Parascevicas, Devoto Populo ad aedificationem quott Annis exhiberi solitas, in usum
faciliorem Moderatorum sedulo congestas. Confectus 1774.* (Csíksomlyói Ferences
Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A VI 7/5275)

*Makula nélkül való tükör, Melly Az üdvözítő Jesus Kristusnak, és Szent Szüléinek
életét, úgy keserves kinszenvedését és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedel-
mébiül Szűz, Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből Ma-
gyar nyelvre fordítottott, Es a' tekintetes és nagysagos Ujfalusi Ujfalusi Klára
Aszszonynak, tekintetes és nagysagos Karancs Berényi György Uram ö Nagysága
kedves Házás-társának költségén ki-bocsáttatott. Nagy-Szombatban, A' Jesus Tár-
sasága Académiája böttüivel 1712. Esztendőben. S. a. r. FRAUHAMMER Krisztina.
Pytheas Könyvmanufaktura—MTA—SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport,
Budapest 2015.*

Forráskiadványok és feldolgozások

A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század). A magyar, latin
és német nyelvű forrásokat feltárta, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta:
KILIÁN István. A kötetet szerkesztette, lektorálta és az előszót írta: MED-
GYESY S. Norbert. A zenei vonatkozásokat feltárta és közreadja: KÓVÁRI Réka.
A szlovák nyelvű forrásokat feltárta és közreadja: KOVÁCS Eszter. Ráció Ki-
adó, Budapest 2017.

AH = *Analecta Hymnica Medii Aevi I–LV*. Ed. Guido Maria DREVES—Clemens
Blume—Henry Marriott BANNISTER. Leipzig 1886–1922.

- BARTHA Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból (1770–1800)*. Budapest 1935.
- BLUME, Clemens: *Thesauri Hymnologici Hymnarium*. 1915. (Reprint: Forgotten Books, London 2013)
- CHEVALIER, Ulysse: *Repertorium Hymnologicum. Catalogue des Chants, hymnes, proses, sequences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu' à nos jours*. Paris—Bruxelles 1889–1912.
- Csíksomlyói Passió. *Egy színházi előadás zarándokútja*. Szerk. LUKÁCSY György. Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest 2018.
- Bocskor János énekeskönyve 1716–1739. Domokos Pál Péter hagyatékából sajtó alá rendezte: CSÖRSZ Rumen István. Kriterion Kiadó, Kolozsvár 2003.
- DOBSZAY László: „A római officium”, in KOVÁCS Andrea (szerk.): *Dobszay László válogatott írásai 1995–2010*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, Budapest 2010. 58–70. [Első megjelenése: *Magyar Egyházzene V.* (1997/1998) 133–153]
- DOMOKOS Pál Péter: *A csíki énekeskönyvek*, in CSUTAK Vilmos (szerk.): *Emlékönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumár*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy 1929. 102–112.
- DOMOKOS Pál Péter: „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: *Tudósítások*. Szent István Társulat, Budapest 1979.
- Ecclesia Agathae. A 250 esztendőös perenyei templom tanulmánykötete és népénekhanglemezei, CD- és CD-ROM-melléklettel*, szerk. MEDGYESY S. Norbert. Magyar Napló, Budapest 2011.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest—Pozsony 1976. 1999.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: „Az archaikus népi imádságok”, in VARGYAS Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Magyar Népköltészet*. Budapest 1988. 692–748.
- ERDÉLYI Zsuzsanna: *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Pozsony 2001, 2004²
- ERDÉLYI Zsuzsanna: „A ferences lelkiség jelenléte a népi szent költészetben”, in ÓZE Sándor—MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.): *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 2*. PPKE BTK—METEM, Piliscsaba—Budapest 200. 799–814. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 1/2)
- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XIV*. Anyagát gyűjtötte: SZABÓ T. Attila; főszerk. FAZEKAS Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 2014.
- FARMATI Anna: *Más régi ének. A XVII. századi katolikus népénekköltészet szövegtípusai és motívumrendszere*. Verbum, Kolozsvár 2009.
- FARMATI Anna: „«... könnyű az Istent szeretőknek ...» A keresztényi tökéletesség argumentumai és eszközei Kopcsányi Márton elmélkedéseiben”, in MEDGYESY S. Norbert—ÖTVÖS István—ÓZE Sándor (szerk.): *Nyolcszáz esztendőös a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről 2*. 2013. 961–971.

- Ferences iskoladrámák I. Csíksomlyói passiójátékok 1721–173. Szerk., s. a. r.: DEMETER Júlia—KILIÁN István—PINTÉR Márta Zsuzsanna. Argumentum—Akadémiai, Budapest 2009. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század, 6/1)
- FÜLÖP Árpád: *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*. Budapest 1897.
- GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Cluj–Kolozsvár 1930.
- HARANGOZÓ Imre: „Krisztusz háze aranyosz...” *Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós 1998.
- HARANGOZÓ Imre—KÓVÁRI Réka: *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincsestárából*, Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós 2005.
- HOLL Béla: *Repertorium Hymnologicum Medii Aevi Hungariae. Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque*. S. a. r. KÖRMENDY Kinga. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2012. (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, Subsidia 1)
- JÉNÁKI Ferenc: *Kájoni János énekeskönyve és forrása*. Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium, Kolozsvár 1914.
- KAPOSI Krisztina: „«Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...!»: A Névtelen Comico-Tragoedia második scéájának folklorizálódás”, in CSÖRSZ RUMEN István (szerk.): *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2.*, reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja, Budapest 2013. 11–33. A világhálón: reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf (2014. június 5.)
- KÁJONI János: *Fekete Könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története. Kájoni János kézírata, 1684*. DOMOKOS Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, valamint a Kusstódia történetét fordította MADAS Edit. Az okleveleket fordította SZOVÁK Kornél. Scriptum Kft., Szeged 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez 31)
- KEDVES Csaba: „Kájoni és a régi magyar dráma I–II.”, *Magyar Felsőoktatás* IX (1996) 4. sz., 41–42; 5–6. sz., 48–49.
- KEDVES Csaba: „Actio parascevice. Történeti rétegek a csíksomlyói misztériumdrámákban”, *Székelyföld* 1999, 5. sz., 66–89.
- KILIÁN István: *A minorita iskolai színjátás a XVIII. századba*. Argumentum Kiadó, Budapest 1992. (Irodalomtörténeti Füzetek 129)
- KILIÁN István: „Liturgia és színjáték a marosvásárhelyi jezsuita iskolában, 1703–1763”, in CZÖVEK Judit (szerk.): *Imádságos asszony. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. Gondolat Kiadó–Európai Folklor Intézet, Budapest 2003. 75–86.
- KILIÁN István—PINTÉR Márta Zsuzsanna—VARGA Imre: *A magyarországi katolikus tanintézmények színjátásának forrásai és irodalma 1800-ig*. Argumentum Kiadó, Budapest 1992.

- KOVÁCS Eszter: *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest 2014. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 9)
- KÓVÁRI Réka: *A Deák–Szentés kézirat — The Deák–Szentés manuscript*. Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány—MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2013.
- KRIZA Ildikó: *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982.
- LAJTHA László: *Sopron megyei virrasztó éneke*. Editio Musica, Budapest 1956.
- LUKÁCS István: *Dramatizirani Kajkavski Marijin plač iz Erdelja 1626: Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből*. Slovenika, Budapest 2000.
- LUKÁCS István: „Dramatizált kaj-horvát Mária-siralom Erdélyből (1626)”, in DEMETER Júlia (szerk.): *A magyar színház honi és európai gyökerei. Tanulmányok Kilián István tiszteletére*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2003. 76–101. (Régi Magyar Színház 2)
- LUKÁCS István: *A passióhagyomány a horvát irodalomban*. ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék, Budapest 2008.
- MACZÁK Ibolya: „Kelemen Didák második nagypénteki prédikációja”, in HARGITTAY Emil (szerk.): *Tudományos diákköri dolgozatok*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 2003. 49–96. (Pázmány Irodalmi Műhely, Opuscula Litteraria 1)
- Makulátlan tükör. Tanulmányok a Makula nélkül való tükör című kegyességi műről*. Szerk. MACZÁK Ibolya. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest 2016. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 13)
- Mária Anya — Mária Anyánk. Szűz Mária élete és alakja a magyar népi Mária-költészetben Erdélyi Zsuzsanna gyűjtése szerint*. Szerk. MEDGYESY S. Norbert. Szent István Társulat, Budapest 2019.
- MEDGYESY S. Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK–Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Piliscsaba—Budapest 2009. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria — Magyar Ferences Források 5. PPKE BTK Művelődéstörténeti Műhely, Monográfiák 1)
- MEDGYESY S. Norbert: „Usporedba dijalogiziranog kajkavskog Marijina plača (1626.) i misterijskih igara nastalih u Csíksomlyu u XVIII. stoljeću”, *Kronika. Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* XV (2013) 30. szám, 59–79.
- MEDGYESY S. Norbert: *Iskoladramák. Színhátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából*. Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest 2019.
- MEHLER, Ulrich: *Marienklagen im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Deutschland. Textversikel und Melodietypen*. Brill, Amsterdam 1997. (Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur 128)

- MEHLER, Ulrich: *Marienklagen im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Deutschland. Textversikel und Melodietypen. Darstellungsteil. Materialteil.* Brill, Amsterdam 1997. (Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur 129).
- Minorita iskoladrámák. S. a. r. és szerk.: KILIÁN István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1989. (Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 2)
- Misztériumjáték Szűz Mária mennybevételeéről (Csíksomlyó, XVIII. század). Előadja a PPKE BTK Boldog Özséb Színtársulat, Piliscsaba, rendező: BARTA Árpád, sorozatszerk. és a jegyzetek írója: MEDGYESY S. Norbert. Magyar Napló, Budapest 2016. (Régi Magyar Színpad 7)
- Misztériumjátékok 1. (SzínjáTéka – Régi magyar iskolai színjátékok 2. CD-melléklettel.) S. a. r., szerk. MEDGYESY S. Norbert. Hangmérnök: NÉMETH István. Protea Kulturális Egyesület, Budapest 2016. publikacio.uni-eszterhazy.hu/4590/
- A Magyar Népdaltípusok Katalógusa — stílusok szerint rendszerezve — I. (MNdtK I.) A Bevezetés, a 2. és 4. fejezet DOBSZAY László, az 1. és a 3. fejezet SZENDREI Janka munkája. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 1988.
- MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvoletek 1980–1985*, Budapest—Kolozsvár, Balassi Kiadó—Polisz Könyvkiadó 1999.
- NAGY Szilvia: „A csíksomlyói iskolai színjátszás és a korabeli iskoladráma”, in *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009* — I. Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda 2010. 425–478.
- „Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!”: *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, utószó: PINTÉR Márta Zsuzsanna, latin ford. KILIÁN István. Budapest, Argumentum Kiadó 2003.
- PAP Leonárd OFM: *Ferences írók életrajzai*, 1999. Kézirat a szerző tulajdonában.
- PÁPAI Páriz Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*. Cibinii, Sumtibus Samuelis Sárdi Typographi, Anno MDCCLXVII [1767]; a hasonmás kiadást gondozta: HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor, THIMÁR Attila. Universitas Könyvkiadó, Budapest 1995.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma*, in LANCSÁK Gabriella—HARGITTAY Emil (szerk.): *Írók és művek a XVII–XVIII. században*, Budapest 1984. 131–201. (ELTE Acta Iuvenum)
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történeti rétegek a ferences színjátékokban*, in PINTÉR Márta Zsuzsanna—KILIÁN István (szerk.): *Iskoladráma és folklór. A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások*. KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen 1989. 125–134.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*. Argumentum Kiadó, Budapest 1993.
- RADÓ, Polycarpus: *Enchiridion Liturgicum I–II. Complectens theologiae sacramentalis et dogmata et legis*, Herder Verlag, Roma—Freiburg—Barcelona 1961.
- RÉGER Ádám: „Pázmány-hivatkozások Kájoni János *Hymnariumában*”, in AJKAY Alinka—BAJÁKI Rita (szerk.): *Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Vác 2013. 353–365.

- RÉGER Ádám: „A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII (2014) 1. sz., 77–98.
- RÉGER Ádám: „Kájoni János *Hymnarium*ának szerkezetéhez”, in SZÁDOCZKI Vera (szerk.): *Népelemek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon*. Budapest 2017. 131–140. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 16)
- Régi Magyar Drámai Emlékek I–II*. Szerk. KARDOS Tibor—DÖMÖTÖR Tekla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1960.
- PAPP Géza: *A XVII. század énekelt dallamai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970. (Régi Magyar Dallamok Tára [RMDT] II.)
- Régi Magyar Költők Tára, XVII. század / 7. Katolikus egyházi énekek 1608–1651.*, s. a. r. HOLL Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest 1974.
- Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15 A/B: Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*. S. a. r. STOLL Béla, a jegyzeteket írta HOLL Béla. Argumentum Kiadó—Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.
- RUPP Kornél: „Adalékok Kájoni János életéhez”: *Magyar Könyvszemle* IV (1896) 65–67.
- SANDRO, Sticca: *The Planctus Mariae in the Dramatic Tradition of the Middle Ages*. The University of Georgia Press, London—Athens 1988.
- SEPRÓDI János: „A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai I–III.”, *Irodalomtörténeti Közlemények* XIX (1909) 129–146, 282–301, 385–424.
- SERES András—SZABÓ Csaba: *Csángómagyar daloskönyv. Moldva 1972–1988*. Héttorony Könyvkiadó, Budapest [1989].
- STOLL Béla: *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Balassi Kiadó, Budapest 2002.
- SZELESTEI N. László: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kéziratok prédikációk*. PPKÉ BTK, Piliscsaba 2003. (Pázmány Irodalmi Műhely, Források 4)
- SZENDREI Janka—DOBSZAY László—RAJECZKY Benjamin: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979.
- Szentsei György daloskönyve I–II*. S. a. r. VARGA Imre. Budapest 1977.
- SZÉKELY László: *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Szent István Társulat, Budapest [1997].
- VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház irodalma I*. Jel Kiadó, Budapest 1997.
- VOLLY István: *101 Mária-ének. Népi gyűjtések*. Népkóta, Szeged 1948.
- VOLLY István: *Karácsonyi és Mária-énekek*. Szent István Társulat, Budapest 1982.
- WACKERNAGEL, Philipp: *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des 17. Jahrhunderts I*. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig 1864.